

ДЖОУЗЕФ КОНРАД СЪРЦЕТО НА МРАКА

Превод от английски: Григор Павлов, 1981

chitanka.info

1

Малката яхта „Нели“ пусна котва, без да трепнат платната ѝ, и застана неподвижно. Бе дошъл приливът, вятърът бе почти стихнал и тъй като тя трябваше да пътува надолу по реката, не и оставаше нищо друго, освен да изчака отлива.

Устието на Темза се простираше пред нас като началото на безкраен воден път. Далеч от брега морето и небето се сливаха в едно. В сияйното пространство потъмнелите, високо изправени платна на шлеповете се поклащаха с отлива и стояха на червени кичури, по които се гонеха отблясъците на излъсканите мачти. Небето над Грейвсенд тъмнееше, а още по-навътре изглеждаше сгъстено в печален мрак, неподвижно замислен над най-големия и велик град на земята.

Капитан и домакин ни беше директорът на компаниите. Ние, четиримата, с обич наблюдавахме гърба му, докато той стоеше на носа на яхтата, загледан в морето. По цялата река той имаше най-подчертан морски вид. Приличаше на лоцман, което е истинско олицетворение на благонадеждност за всеки моряк. Човек трудно би си представил, че работата му не е свързана с блестящото устие ей там, а със замисления мрак зад него.

Срещу нас беше морето, което ни свързваше един с друг. Освен че бе свързвало сърцата ни през дълги периоди на раздяла, морето ни бе направило търпими към разказите, дори към убежденията ни. Поради напредналите си години и множество добродетели адвокатът — превъзходен възрастен човек, се ползуваше от единствената възглавница на палубата и лежеше на единствения килим. Счетоводителят бе вече извадил кутия домино и като архитект подреждаше от него разни фигури. Марлоу седеше по турски, с лице към кърмата, облегал на бизанмачтата. Бузите му бяха хлътнали, цветът на лицето му бе восъчен, гърбът му бе изправен, а видът му — аскетичен. С отпуснати ръце и с обърнати нагоре длани, той напомняше някакъв идол. Доволен, че котвата бе пусната както трябва, директорът дойде и седна при нас. Разменихме лениво няколко думи.

След това на палубата настана мълчание. Не зная защо, но не започнахме играта на домино. Чувствувахме се по-разположени към размисъл и спокойно съзерцание. Денят догаряше със застинал, стихнал и великолепен блясък. Водата сияеше неподвижно; от безкрайната шир на небето, без нито едно петънце, струеше блага и чиста светлина; мъглите над блатата в Есекс приличаха на лека и блестяща материя с прозрачни дипли, спусната над ниския бряг от залесените склонове на сушата. Само мракът на запад, над горното устие, ставаше все по-черен с всеки изминал миг, сякаш се сърдеше на залязващото слънце.

Слънцето потъна неусетно в ослепително бяла светлина, след това стана мътночервено и изгуби лъчите и топлината си, сякаш изгасна изведнъж, поразено смъртоносно при допира с мрака, който тежеше над нас.

Незабавно настъпи промяна във въздуха над водата и ведрината изгуби блясъка си, но увеличи силата си. С широкото си устие древната река лежеше гладка при залез-слънце след векове, прекарани в служба на хората, които населяваха бреговете и. Тя се простираше със спокойното достойнство на воден път, водещ към най-затъntenите краища на земята. Ние гледахме вековната река не в яркия цвят на един къс ден, който идва и си отива завинаги, а във вечния зрак на неугасващите спомени. И наистина няма нищо по-лесно за човек, който, както се казва, е „бил по море“, изпълнен с благоговение и обич, да пробуди в душата си гордия дух на миналото, когато се намира при устието на Темза. Реката се движи с прилива напред-назад в непрекъснатата си служба, изпълнена със спомени за хора и кораби, които течението е довеждало у дома или е отвеждало към морски битки. Течението е познавало мъжете и е служело на тези, които са били гордостта на нацията: от сър Франсис Дрейк до сър Джон Франклин, на всички рицари с титли и без титли — на великите странстващи рицари на морето. Морето бе носило кораби, чиито имена блестят като скъпоценни камъни в нощта на времето, от „Златната кошута“, върнала се пълна със съкровища и посетена от нейно кралско величество, до „Еребус“ и „Терър“, тръгнали към друг вид завоевания, които изобщо не се завърнаха. Реката бе познавала кораби и хора. Те бяха тръгвали от Детфорд, от Гринуич, от Ерит — авантюристи и заселници; кораби на крале и кораби на търговци;

капитани, адмирали, тъмни контрабандисти от Изток и официално произведени „генерали“ от флотилиите на Ист Индия. Златотърсачи или преследвачи на слава, те всички бяха тръгвали по тази река, със сабята, а често и с факела в ръка, посланици на могъществото на страната, пазители на искра от свещения огън. Какво величие бе плувало по тази река към тайните на непознати земи!... Бляновете на хора, семето и зародишът на империи.

Слънцето залезе; мракът се спусна над реката и по брега заблещукаха светлини. Заблестя фарът Чапман — трикрака постройка, издигната върху калния бряг, — засия ярко. Светлини на кораби се движеха по реката: дълга броеница от светлини, които сновяха нагоре-надолу по течението. А още по на запад страхотният град се отразяваше злокобно върху небето, като замислен мрак, огрян от слънчева светлина, като зловещ блясък под звездите.

— Това също — каза Марлоу внезапно — е било едно от тъмните петна на земята.

Сред нас той бе единственият, който все още „беше по море“. Но той не представляваше професията си. Бе колкото моряк, толкова и странник, докато повечето моряци водят, ако можем така да се изразим, заседнал живот. Нагласата на съзнанието им е свързана с дома им — корабът е винаги с тях, а също и тяхната родина — морето. Всички кораби си приличат, а и морето е винаги едно и също. В неизменното им обкръжение чуждите брегове, чуждите лица, променящата се безкрайност на живота се плъзгат покрай тях, забулени не от чувство на загадка, а от презрително невежество; защото за един моряк няма друго загадъчно освен морето, което е господар на съществуването му; и неведомо като съдбата. Защото времето след работа, една случайна разходка например или случаен гуляй са достатъчни да му разкрият тайната на цял континент, но той не счита, че си заслужава да узнае тази тайна. Разказите на моряците притежават простотата и смисълът им се побира в черупката на един орех. Но Марлоу не бе обикновен моряк (като се изключи склонността му да разказва) и за него смисълът на случката не се криеше вътре, като ядката на ореха, а отвън; този смисъл блестеше като жарава, като мъгла, осветена призрачно от лунна светлина.

Забележката му не ни изненада. Бе съвсем в стила на Марлоу. Тя бе приета с мълчание. Никой не се потруди дори да промърмори нещо

и скоро той каза много бавно:

— Мислех си за старите времена, когато римляните са дошли тук преди хиляда и деветстотин години — завчера... Светлината идва от тази река от времето на — вие казвате рицарите? Да, но тя е като бродещ огън сред полето, като светкавица в облаците. Ние живеем с трептенето на този блясък — дано той свети, докато Земята се върти! Но тук до вчера лежеше мрак. Представете си чувствата на капитана на някоя изящна — как ги наричат? — трирема в Средиземно море, който изведнъж получава заповед да замине на север; пресича набързо Галия; командувайки някой от тези съдове, които римските легионери — те сигурно са били много сръчни хора — са строели очевидно със стотици за месец или два, ако, разбира се, вярваме в това, което четем. Представете си го тук — на края на света, сред море с цвета на олово, под небе с цвета на дим, който пътува с кораб, подобен на хармоника, нагоре по тази река. Пясъчни брегове, блата, гори, диваци — никаква храна, подходяща за цивилизован човек, никаква вода за пиене освен водата на Темза. Никакво фалернско вино, никакво слизане на брега. Тук-там военен лагер, захвърлен сред пустошта, като игла в копа сено — студ, мъгли, бури, болести, заточение и смърт; смърт, която дебне във въздуха, във водата, в горите. Да, той е устоял. Без съмнение е устоял, без да мисли много, а по-късно може би се е хвалил с това, което е преживял. Той е бил достатъчно силен, за да срещне мрака. А може би го е крепяла надеждата, че ще бъде прехвърлен скоро във флотата на Равена, ако е имал добри приятели в Рим и ако преживее ужасния климат. Или помислете си за някой млад, възпитан гражданин в тога, който е загубил може би на комар и дошъл тук като придружител на префект или бирник, или дори търговец, за да спечели пари. Слиза в някое блато, тръгва на поход през горите и в някой лагер във вътрешността изведнъж започва да чувства, че варварщината, късната (абсолютната) варварщина, го огражда отвсякъде — тайнственият живот на пустинята, който надига глава в гората, в пустошта, в сърцата на варварите. Никой не го посвещава в тази тайна. Той трябва да живее сред неразгадаемото, което е и отвратително. А в същото време върху него започва да действа магията. Магията на отвращението, разбирате, нали? Представете си растящото съжаление, копнежа за бягство, безпомощното отвращение, отстъплението, омразата.

Той млъкна.

— Имайте предвид — започна Марлоу отново и повдигнал ръка с обърната нагоре длан, с крака, прибрани пред себе си, приличаше на Буда, проповядващ в европейски дрехи, без лотосов цвят, — обърнете внимание: никой от нас не би се почувствувал така. Спасява ни нашата експедитивност — нашата преданост към експедитивността. Но онези хора не са притежавали това качество. Те не са били заселници; тяхното управление е било само грабеж и нищо повече. Те са били завоеватели, а за това е нужна груба сила, с която не можеш да се хвалиш, когато я имаш, защото силата е само една случайност — резултат от слабостта на другите. Те са грабили заради плячката. Това е било просто обир с насилие, убийство в огромни размери и хората са се хвърляли в него слепешката — както подхожда на тези, които трябва да победят мрака. Завоюването на земята, което обикновено означава да отнемеш нещо от други, които имат различен цвят на кожата, или малко по-плоски носове от нашите, е грозно, когато се вгледаш в него. Само идеята го спасява. Идеята, скрита в него; не сантиментална преструвка, а идея; не егоистична вяра в идеята — а нещо, което можеш да издигнеш на пиедестал, да му се кланяш и да му принасяш жертви...

Той спря. По реката се плъзгаха пламъчета, зелени пламъчета, бели пламъчета, които се гонеха, настигаха, пресичаха и след това се разделяха бързо или бавно. В тъмнеещата нощ животът на големия град течеше по безсънната река. Ние продължавахме да гледаме, да чакаме търпеливо — само това ни оставаше до прилива; но след дълго мълчание, когато Марлоу изрече колебливо:

— Вероятно си спомняте, че веднъж за кратко време плавах по река — ние разбрахме, че ни е съдено, преди да дойде приливът, да чуем историята на някаква странна преживелица.

— Няма да ви отегчавам с това, което стана с мен — поде отново той, като показва с тази забележка слабостта на много разказвачи, които често не съзнават какво най-много искат да чуят слушателите им; — и все пак, за да разберете какво въздействие упражни върху мен преживяното, трябва да знаете как отидох там, какво видях, как стигнах по реката до мястото, където за първи път се срещнах с онзи нещастник. Това бе най-затънтеното място и връхна точка на преживелиците ми. Сякаш то освети всичко, което ме заобикаляше —

а също и мислите ми. Беше достатъчно мрачно преживяване — и тъжно, — не необикновено, нито пък много ясно. Не, не много ясно. И все пак то сякаш излъчваше някаква светлина.

По това време току-що се бях завърнал в Лондон, след като бях плавал дълго из Индийския и Тихия океан и Китайските морета — бях прекарал достатъчно дълго в Ориента, шест години или нещо подобно. Мотаех се и ви пречех да работите, като ви идвах на гости, сякаш ми бе възложена небесната мисия да ви цивилизовам. За известно време това ми бе приятно, ала твърде скоро започнах да се изморявам от почивката. Започнах да си търся кораб, а вероятно това е най-трудната задача на света. А корабите дори не поглеждаха към мен. Изморих се и от тази игра.

Когато бях малко момче, изпитвах страст към географските карти. С часове можех да гледам Южна Америка, Африка или Австралия и да се опивам от славата на изследователите. По това време на картата имаше много празни места и когато видех някое особено привлекателно (но те всички изглеждат така), слагах пръста си на това място и казвах, че ще отида там, когато порасна. Помня, че Северният полюс бе едно от тези места. Там още не съм ходил и сега едва ли ще отида. Очарованието му е пресъхнало вече. Другите места бяха пръснати от двете страни на екватора (околовръст), в най-различни географски ширини из двете полукълба. В някои съм бил... Е, сега няма да говорим за това. Но имаше едно място, най-голямото, най-празното, така да се каже — за което жадувах най-много.

Наистина по онова време то не беше вече празно. От детството ми то се бе пълнило с реки, езера и имена. Бе престанало да бъде празно бяло петно, пропито с очарователна загадъчност, за което едно момче може само да мечтае. То бе станало място на мрака. Но там течеше една река, огромна река, която се виждаше на картата и която приличаше на грамадна змия, с глава в морето, с тяло над обширната страна и с опашка, потънала в недрата на земята. Когато гледах картата във витрината на някой магазин, тя ме хипнотизираше, както змия може да хипнотизира птичка. Малка глупава птичка. Тогава си спомних, че един голям концерт, една компания търгуваше по тази река. По дяволите! — помислих си аз. Те не могат да търгуват без плавателни съдове! Параходи! Защо не опитам да стана капитан на

един от тях! Продължих да вървя по Флийт Стрийт и не можех да се освободя от тази мисъл. Змията ме бе хипнотизирала.

Става дума за един европейски концерн, за една търговска компания; но аз имах много роднини, които живееха в Европа, защото, казват, там било по-евтино и не толкова отвратително, както изглежда.

Със съжаление трябва да си призная, че започнах да им досаждам. Това бе ново и за мен. Не бях свикнал да получавам нещата по този начин. Дотогава винаги бях следвал пътя си и бях стигал със собствените си крака, където поискам. Сам не бих повярвал, че съм способен на това. Но, както разбирате, чувствавах, че трябва да отида там на всяка цена. И така, започнах да им досаждам. Мъжете казваха „Млади момко“ и не правеха нищо. След това, няма да повярвате, опитах с жените. Аз, Чарли Марлоу, накарах жените да ми намерят работа. Небеса! Ясно ви е, че тази идея ме тласкаше към това. Имах леля, мила, въодушевена душа. Тя ми писа: „Чудесно! Готова съм да направя всичко за теб. Идеята е блестяща. Познавам съпругата на една високопоставена личност в администрацията, а също и един човек, който има голямо влияние пред...“ Тя бе решила да стори всичко възможно, за да ме назначат капитан на речен параход, щом желая това.

Разбира се, получих назначението си, получих го много бързо. Оказа се, че един от капитаните на Компанията бил убит в сблъсък с туземци. И така, щастието ми се усмихна и аз изпитах още по-силно желание да замина. Месеци, месеци по-късно, когато се бях опитал да открия тленните останки на предшественика си, разбрах, че спречкването започнало заради някакви кокошки. Да, две черни кокошки. Фреслевен — това бе името на човека, датчанин; той решил, че е излъган в пазарлъка, отишъл на брега и започнал да налага с пръчка вожда на селото. Никак не бях изненадан да чуя това, а също и уверението, че Фреслевен бил тих и кротък като божа кравичка. Сигурно е така; но след като бил там от няколко години, в служба на благородното дело, и той вероятно е почувствувал нуждата най-накрая да изяви самоуважението си по някакъв начин. Следователно набил безмилостно стария негър, докато голяма тълпа местни жители наблюдавали изумено сцената. Най-сетне някой, вероятно синът на вожда, отчаян от писъците на стареца, замахнал нерешително с копие си към белия човек и, разбира се, копие то потънало между

ключиците му. След това цялото население избягало в гората в очакване на всякакъв род бедни. От друга страна, параходът, на който Фреслевен бил капитан, също изпаднал в паника и вдигнал котва под командата на механика. Никой не се бе заинтересувал за тленните останки на Фреслевен до момента, в който заех неговото място. Разбира се, не можех да оставя така тази работа. И когато удобният случай ми даде най-накрая възможност да се срещна с предшественика си, тревата, избуяла между ребрата му, бе скрила костите. Всичко стоеше на мястото си, както е било преди. Никой не се бе докоснал до свръхестественото същество след смъртта му. Селото бе опустяло, колибите зееха черни и изгнили сред порутените плетове. Това бе наистина нещастие. Хората бяха изчезнали. Див ужас бе разпръснал мъже, жени и деца из джунглата и те не бяха се завърнали повече. Нито пък узнах какво бе станало с кокошките. Вероятно делото на прогреса бе обсебило и тях. Както и да е, получих назначението си поради този славен епизод.

Започнах да се приготвявам трескаво и след четиридесет и осем часа вече прекосявах Ламанша, за да се представя на работодателите си и да подпиша договора. След няколко часа пристигнах в един град, който винаги ми е напомнял бяла гробница. Вероятно предубеждение. Лесно открих канторите на Компанията. Тя бе най-голямата фирма в града и всички говореха за нея. Тя щеше да управлява цяла задморска империя и търговията щеше да ѝ донесе несметни богатства.

Тясна и пуста улица, потънала в дълбока сянка. Високи къщи, безброй прозорци с венециански капаци, мъртва тишина, трева, покълнала между камъните, внушителни арки за каляски отляво и отдясно, грамадни двойни врати, които стояха полуотворени. Промъкнах се през една от тези пролуки, качих се по изметено и голо стълбище, безжизнено като пустиня, и отворих първата врата, която ми попадна. Две жени, едната пълна, а другата слаба, седяха на столове със сламени дъна и плетяха черна вълна. Слабата стана и тръгна право към мен, като продължаваше да плете с наведени очи — и тъкмо когато реших да се отместя от пътя ѝ, тя застана неподвижно и ме погледна така, сякаш бе сомнамбул. Дрехата ѝ беше проста, тя се обърна безмълвно и ме въведе в чакалнята. Казах името си и се огледах. Чамова маса в средата, прости столове, наредени покрай

стените, в един край голяма лъскава географска карта, нашарена с всички цветове на дъгата. На нея се виждаше много червено — приятен цвят по всяко време, защото човек знае, че там се върши истинска работа; страшно много синьо, малко зелено, петна оранжево и на източния бряг едно мораво петно, което показваше къде веселите пионери на напредъка пият също тъй весело бирата си. Но аз нямаше да отида там. Заминавах за жълтата част. Точно в средата. Там беше реката — омайваща, смъртоносна — като змия. О! Отвори се една врата и белокоса секретарска глава се появи със състрадателен израз на лицето, а след това костелив показалец ме покани в светилището. Светлината бе неясна, в средата се мъдреше тежко бюро. Зад бюрото се появи някаква бледа тлъста фигура в сюртук. Самият големец! Както го прецених, той беше средно висок човек, който си играеше с пет-шест милиона. Ръкувахме се, той промърмори нещо и остана доволен от моя френски. *Bon voyage*^[1].

След четиридесет и пет секунди се озовах отново в чакалнята при състрадателния секретар, който, изпълнен с униние и съчувствие, ми даде да подпиша някакъв документ. Мисля, че между другото се задължих да не разкривам никакви търговски тайни. Няма да ги разкрия.

Започнах да се чувствавам малко неспокоен. Знаете, че не съм свикнал с такива церемонии, а в атмосферата имаше наистина нещо зловещо. Сякаш бях посветен в някакъв заговор — не зная. Нещо не съвсем редно; и ми се прииска да се махна отгук. Във външната стая двете жени плетяха трескаво черната вълна. Пристигаха хора и помладата сновеше напред-назад, за да ги въвежда. Старата седеше на стола си. Плоските ѝ чехли бяха подпрени на малко столче за крака, а в скута ѝ почиваше котка. На главата си имаше бяла колосана шапчица, на едната ѝ страна се чернееше брадавица, а на края на носа ѝ висяха очила със сребърни рамки. Тя ме погледна над тях. Равнодушното спокойствие на този поглед ме разтревожи. В този миг водеха двама младежи с весели и глупави лица и тя им хвърли същия бърз поглед на равнодушна мъдрост. Сякаш знаеше всичко за тях и за мен. Овладя ме зловещо чувство. По-късно там, далеч, си спомнях често тези две жени, които пазеха Вратата на мрака, плетяха черна вълна, като за саван, едната въвеждаше, непрекъснато въвеждаше хора в неизвестното, а другата оглеждаше радостните и глупави лица с

равнодушните си старчески очи. Стара плетачко на черна вълна. Ave! Morituri te salutant. Малцина от тях я виждаха повторно.

Предстоеше и посещение при лекаря. „Чиста формалност“ — ме увери секретарят, като си даваше вид, че взема живо участие във всичките ми митарства. От горния етаж се появи млад човек, който носеше шапката си, килната над лявото око: предполагам, че бе чиновник — сигурно е имало чиновници в компанията, при все че къщата бе тиха, като че ли се намираще в града на мъртвите, — и ме поведе. Видът му бе запуснат и опърпан, мастилени петна се синееха по ръкавите на палтото, вратовръзката му бе голяма и бухнала под брадата с форма на носа на стар ботуш. Бяхме подранили за лекаря и аз предложих да се почерпим, след което той стана изведнъж много сърдечен. Пиехме вермута си, а той славословеше Компанията. По едно време изразих небрежно изненадата си от това, че не заминава. Изведнъж той се вледени. „Не съм такъв глупак, какъвто изглеждам“ — казал Платон на учениците си — промълви той мъдро и изпи чашата си с подчертана решителност, след което станахме от масата.

Старият лекар ми премери пулса, като очевидно си мислеше за нещо друго. „Чудесен, чудесен е за там!“ — промърмори той, а след това с оживление ме попита дали ще му позволя да ми премери главата. Доста изненадан, аз казах: „Да!“. Тогава той извади нещо като шублер и взе измеренията ми отпред, отзад и отвсякъде, като през цялото време внимателно си водеше бележки. Той беше небръснат, дребен човек, с износено палто от габардин, с пантофи и аз реших, че е безобиден глупак. „В интерес на науката винаги моля за разрешение да измеря черепите на тези, които заминават за там“ — каза той. „И също, когато се завръщат?“ — попитах аз. „О, аз не ги виждам повторно.“ И добави: „Още повече че в черепа настъпват изменения. Разбирате, нали?“ — усмихна се той, сякаш това бе някаква шега. „Значи, вие заминавате за там. Чудесно. Интересно!“ Погледна ме изпитателно и отново си отбеляза нещо. „Имате ли луди в семейството ви?“ — попита с безразличен делови глас. Много се разсърдих. „И този въпрос ли е в интерес на науката?“ „Би било — каза той, без да обръща внимание на раздражението ми — интересно за учения да наблюдава умствените промени в отделния човек на самото място, но...“ „Да не би да сте психиатър?“ — прекъснах го аз. „Всеки лекар би трябвало да е по малко“ — отговори този оригинал, без ни най-малко да се смути.

„Съществува една теория и вие, господата, които заминавате за там, трябва да ми помогнете да я докажа. Това е моят дял от облагите, които ще пожъне страната ми, сдобила се с такава великолепна колония. Богатството оставям на другите. Извинете за въпросите ми, но вие сте първият англичанин, когото имам възможност да наблюдавам...“ Побързах да го уверя, че аз ни най-малко не съм типичен. „Ако бях такъв — казах аз, — сега нямаше да разговарям с вас. А това, което казвате, е вероятно погрешно.“ Той отговори със смях: „Избягвайте раздражението повече от слънцето. Сбогом. Как казвате на английски — гуд бай? Е добре, гуд бай. Сбогом. В тропиците преди всичко трябва да запазим спокойствие...“ И ме предупреди, като вдигна пръст: „Du calme, du calme. Adieu.“^[2]

Оставаше ми само едно — да се сбогувам с чудесната си леля. Тя ликуваше. Пих чай, последната чаша истински чай за много дълго време — в стая, която изглеждаше така, както бихте си представили гостната на една дама, и там говорихме дълго и спокойно до камината. По време на този поверителен разговор ми стана ясно, че съм бил представен пред съпругата на големеца и бог знае пред колко още други хора като изключително и надарено същество — невероятна находка за Компанията, — човек, какъвто не се среща всеки ден. Боже мой! Щях да командувам речно корабче с парна свирка. Стана също ясно, че съм един от работниците с капитал. Разбирате, нали? Нещо като посланик на светлината. Нещо като апостол от по-низша категория. По това време тези глупости се ширеха из печата и в частни разговори и чудесната жена, която живееше сред водовъртежа на тази измама, бе буквално не на себе си. Тя говореше за това, че е „необходимо да се отучат милиони невежи човешки същества от ужасиите им навици“, докато накрая се почувствувах съвсем неловко. Осмелих се да забележа, че Компанията е създадена да трупа печалби.

„Забравяш, скъпи Чарли, че работникът е достоен за своето възнаграждение!“ — каза тя оживено. Странно как жените не разбират истината. Те живеят в своя собствен свят и нищо друго не прилича на него. Този свят е прекалено красив и ако те трябва да го изградят, той ще рухне преди първия залез. Някой объркан факт, с който ние, мъжете, живеем доволно от сътворението на света, ще изскочи и ще събори цялата постройка.

След това тя ме прегърна, каза ми да нося фланелено бельо и да пиша често и т.н., и аз тръгнах. На улицата, не зная защо, ме обхвана особеното чувство, че съм мошеник. Странно бе, че аз, който преди бях тръгвал за най-далечни краища на света за двадесет и четири часа, замисляйки се по-малко от всеки тръгнал да пресича улицата, преживях миг — не бих казал на колебание, но на известно сепване пред това обикновено назначение. Най-добре ще го обясня, ако ви кажа, че за миг изпитах чувството, като че вместо към сърцето на един континент се отправям към сърцето на земята.

Заминах с френски параход, а той спираше във всяко загубено пристанище, доколкото можех да разбера, с единствената цел да остави на брега войници и митнически чиновници. Наблюдавах брега. Да наблюдаваш морския бряг, когато той се плъзга покрай кораба, е все едно да съзерцаваш неразгадаема загадка. Ето го пред вас — усмихнат, намръщен, примамващ, великолепен, нисък, блудкав или див, но винаги обкръжен с безмълвен шепот: „Ела и виж сам!“ Този бряг бе почти безличен, сякаш все още в процес на сътворяване, с еднообразен и мрачен вид. Краят на исполинската джунгла, толкова тъмнозелена, че изглеждаше почти черна, опасана с белите крайбрежни вълни, минаваше непосредствено покрай синьото море, чийто блясък бе приглушен от пълзящи мъгли. Слънцето печеше жестоко и земята искреше и изпускаше капки пара. Тук-таме се виждаха сивобелезникави петънца, скупчени до белите вълни на морето, над които се вееше флаг. Многовековни селища, като карфици върху девствената шир. Ние продължавахме, спирахме, оставяхме войници; продължавахме, оставяхме митничари да събират такси в тази страшна пустош и да живеят под ламаринен навес с развято знаме; оставяхме още войници — вероятно да пазят митничарите. Някои, както чувах, намирали смъртта си в прибоя край брега, но никой не се интересуваше от това. Просто ги захвърляха там, а ние продължавахме. Всеки ден брегът изглеждаше все същият, сякаш стояхме неподвижно; но минавахме покрай различни търговски пунктове — с имена като Големия Басан, Малкият Попо; имена, сякаш взети от долнопробен фарс, разиграван на зловец фон. Безделието ми на пътник, самотата ми сред тези хора, с които нямах нищо общо, мазното лениво море и неизменната мрачност на брега сякаш ме криеха от истината и ме държаха в плен на някаква тъжна и

безсмислена измама. Гласът на прибойа бе истинско удоволствие, като гласа на роден брат. Той беше естествен. Знаеше защо съществува, имаше смисъл. От време на време някоя лодка от брега ни връщаше за миг към действителността. Караха я винаги черни мъже. Отдалеч се виждаше блясъкът на бялото в очите им. Те викаха и пееха, а телата им се обливаха в пот. Лицата на тези хора бяха като чудновати маски; те имаха кости, мускули, неудържима жизненост, напрегната енергия в движенията, която бе естествена и истинска като прибойа край техния бряг. Те не търсеха извинение, че са тук. Беше много приятно да ги наблюдава човек. За известно време имах чувството, че съм все още част от свят на неизкривени факти; но това чувство не продължи дълго; винаги се случва нещо, което да го прогони. Спомням си, че веднъж се приближихме до военен кораб, пуснал котва недалеч от брега. А там нямаше дори и навес. Корабът обстрелваше джунглата. Французите водеха една от войните си в този район. Бойното знаме на кораба висеше като дрипа, дулата на шестинчовите оръдия стърчаха над ниския корпус; мазното и мръсно течение поклащаше лениво кораба и люлееше тънките му мачти. В безкрайното, пусто пространство от земя, небе и вода параходът стоеше неразгадаем и стреляше по цял един континент. Едно от шестинчовите оръдия гръмваше, малък пламък се изскубваше и изчезваше, разпръскваше се бяло облаче дим, мъничък снаряд изохкваше слабо — и нищо не ставаше. Нищо не можеше да стане. Тази дейност беше безумна и тази гледка представляваше печална комедия. Не изгубих това чувство и когато някой на палубата се опита да ме увери, че там се намирал лагер на местни жители — той ги нарече врагове! — скрити някъде на брега.

Предадохме пощата на военния параход (чух, че хората на този самотен кораб умирали по трима на ден от треска) и продължихме пътя си. Спряхме на още няколко места с фарсови имена, където се виеше веселият танц на смъртта и търговията в неподвижния, миришещ на пръст въздух като в претоплена катакомба; плавахме покрай безформения бряг, пазен от страшния прибой, сякаш самата природа искаше да пропъди нашествениците; влизахме и излизахме от реки, от течения на смъртта и живота, чиито брегове тънеха в кал, чиито гъсти като тиня води навлизаха в разкривени лесове, а те се гърчеха пред нас в безсилно отчаяние. Никъде не спряхме достатъчно дълго, за да получим подробно впечатление, но постепенно ме обхвана

чувство на неясна и потискаща почуда. Сякаш това пътешествие бе морно поклонничество, някакъв свят от кошмари.

Бяха изминали повече от тридесет дни, когато зърнах устието на голямата река. Пуснахме котва до седалището на властите. Но работата ми щеше да започне двеста мили по-нагоре по реката. Затова веднага се приготвих да потегля към някакво населено място, отдалечено на тридесет мили от устието.

Пътувах с малък морски параход. Капитанът беше швед и след като разбра, че съм моряк, ме покани на мостика. Той бе млад човек, слаб, рус и намръщен, с права коса, който влачеше краката си, като вървеше. Когато напускахме малкия жалък кей, той посочи презрително с глава към брега. „Там ли живеете?“ — попита. Аз казах „да“. „Хубава пасмина са тия правителствени чиновници, нали?“ Той продължи, като говореше английски точно и жлъчно. „Странно е какво могат да вършат някои хора за няколко франка на месец. Интересно, какво ли ще стане с тях, когато отидат във вътрешността на страната?“ Аз му казах, че се надявам скоро да разбере това. „Така ли? — възкликна той, като продължи да гледа зорко напред. Не бъдете толкова сигурен. И продължи: Завчера прибрах един човек на кораба. Беше се обесил. И той беше швед.“ „Обесил се! Но защо?“ — извиках аз. Той продължи да гледа напред. „Кой знае? Не могъл да понесе слънцето или може би страната.“

Най-сетне стигнахме до завой в реката. Изникна скала, след това могили от изровена земя на брега, къщи върху хълм, други къщи с железни покриви, пръснати сред пустошта на някакви разкопки или прилепени към склона. Над това опустошение бумтеше непрекъснато реката. Множество хора, повечето черни и голи, се движеха като мравки напред-назад. Дървен кей се врязваше дълбоко в реката. Ослепително слънце удавяше тази гледка във внезапни изблици от блясък. „Това е лагерът на вашата компания — каза шведът и посочи три дървени постройки като казарми, разположени на скалистия склон. — Там ще ви изпратя вещите. Четири парчета, нали? Сбогом.“

Натъкнах се на един котел, който се търкаляше из тревата, след това открих пътека нагоре по хълма. Пътеката се отбиваше встрани заради скалите, а също така заради един малък железопътен вагон, който лежеше върху покрива си и колелата му стърчаха във въздуха. Едно от тях липсваше. Вагончето изглеждаше мъртво, като труп на

животно. Видях още няколко гниеци машини, а също цяла камара ръждясали релси. Отляво на пътеката се чернееха няколко дървета и хвърляха сянка, в която някакви тъмни същества се движеха с мъка. Премигах, пътеката бе стръмна. Отдясно изсвири клаксон и черните хора се разбягаха. Тежък, приглушен взрив разтърси земята. Изскочи облаче дим и това бе всичко. Никаква промяна не се появи по лицето на скалата. Строяха железопътна линия. Скалата не пречеше; но безсмислените взривове бяха единствената работа, която се вършеше там.

Слаб шум от триене на метал ме накара да обърна глава. По пътеката се изкачваха в индийска нишка шестима черни мъже. Те се движеха изправено и някак тромаво. Носеха малки кошници, пълни с пръст, върху главите си и този шум звучеше в такт със стъпките им. Около кръста си носеха завързани черни парцали, чиито краища се люлееха като опашки. Можех да преброя ребрата им, ставите на крайниците им приличаха на възли от въже; всеки един от тях носеше на врата си желязна яка и всички бяха свързани с обща верига, чиито краища се люлееха и издаваха ритмичен звук. Друг взрив от скалата ме накара изведнъж да си спомня военния кораб, който стреляше по цял един континент. Това бе същият зловещ глас; но тези хора не можеха да бъдат врагове по никакъв начин. Бяха ги нарекли престъпници и разгневеният закон, неразгадаема загадка, връхлетяла от морето, ги бе настигнал също като разбиващите се снаряди. Хлътнолите им гърди дишаха на пресекулки, страшно разширените им ноздри трепереха, а очите им гледаха втренчено с каменно безжизнен поглед нагоре по хълма. Те минаха на шест стъпки от мен, без да ме погледнат, с мъртвешкото безразличие на нещастни туземци. Зад тези сурови лица един от приобщените, резултат на новите сили, които действуюа сега, вървеше унило, хванал пушката си през средата. Носеше куртка, на която липсваше едно копче, и когато видя бял човек по пътеката, той прибра бързо оръжието към рамото си. Това бе чисто и просто благоразумие, тъй като белите много си приличаха отдалеч и той не знаеше кой съм. Успокоен, с широка негодяйска усмивка, той хвърли поглед към затворниците, сякаш искаше да ме приобщи към себе си и да ми се довери. В края на краищата аз също бях част от великото, възвишено и справедливо дело. Вместо да тръгна нагоре, обърнах се и започнах да слизам наляво. Искях да изгубя каторжниците от погледа

си, преди да се изкача на хълма. Знаете, че не съм особено чувствителен; налагало ми се е да удрям, за да отблъсвам удара. Налагало ми се е да се съпротивявам и понякога да нападам: това е единственият начин да се съпротивяваш — без оглед на цената, според изискванията на условията, в които съм попаднал. Виждам дявола на насилието, дявола на алчността и дявола на знойното желание; кълна се в звездите, това бяха силни, страстни, червенооки дяволи, които блъскаха и гонеха хората, казвам ви, хората. Но сега, на този хълм, аз усетих, че в ослепителната слънчева светлина на тази земя ще се срещна и опозная с мекушавия, лъжлив, слабоок дявол на едно хищническо и безжалостно безумие. Колко коварен може да е той, щях да разбера след няколко месеца и хиляди мили нагоре по реката. За миг стоях ужасен, сякаш от някаква поличба. Най-накрая слязох от хълма и тръгнах косо към дърветата, които бях видял.

Заобиколих огромна дупка, изкопана на хълма, предназначението на която не можах да разгадая. Но тя не бе нито каменна кариера, нито пясъчна. Просто дупка. Може би бе свързана с великодушното желание да се намери някаква работа на престъпниците. Не зная. След това едва не хлътнах в една много тясна урва, която се извиваше като белег от рана върху хълма. Долу, на дъното, лежаха множество нахвърляни отводнителни тръби за селището. Всички бяха счупени. Това бе безсмислено разхищение. Най-после се намерих под дърветата. Целта ми беше да походя малко на сянка; но там веднага изпитах чувството, че съм навлязъл в последния кръг на ада. Бързеят на реката бе наблизил и непрекъснатият, монотонен, стремглав, остър шум на водата изпълваше тъжната тишина на леса, където не се чуваше друг звук и където не потрепваше лист, сякаш главоломната бързина на въртящата се земя бе станала изведнъж осезаема.

Между дърветата, облежани на стволите, придържайки се към земята, в полумрака клечаха, лежаха и седяха черни същества във всички пози на страданието, омаломощени и отчаяни. На скалата избухна нова бомба, последвана от лек трепет на земята под краката ми. Работата продължаваше. Работа! А това бе мястото, където някои от работниците се бяха оттеглили да умрат.

Те умираха бавно — това бе ясно. Те не бяха врагове, не бяха престъпници, сега не бяха дори земни същества — а черни сенки на болест и глад, които лежаха в безпорядък сред зеления мрак. Докарани

от всички части на брега с цялата законност на договорите, захвърлени сред ужасни условия, хранени с непривична храна, те се разболяваха, преставаха да работят, а след това им разрешаваха да изпълзят, колкото да умрат. Тези мъртвешки сенки бяха свободни като въздуха — и почти толкова плътни. След малко започнах да различавам блясъка на очите им в мрака на дърветата. Поглеждайки надолу, видях едно лице до ръката си. Черните кости се облягаха на дървото, клепачите бавно се отвориха и хлътналите очи ме погледнаха, огромни и празни, след това в дълбочините на зениците блесна сляпо, бяло пламъче и бавно изгасна. Човекът изглеждаше млад, почти момче. Но знаете, че е трудно да се определи възрастта им. Можех само да му предложа сухари от шведския кораб, от които имах още в джоба си. Пръстите бавно стиснаха сухара, без друго движение и без друг поглед. Той бе вързал бял конец около врата си. Защо? Къде го бе намерил? Какво представляваше този конец? Значка, украшение, магия, заклинание? Свързана ли бе някаква мисъл с него? Конецът изглеждаше чудноват около черния му врат, този бял конец от задморските земи.

До същото дърво седяха още два вързопа остри кости със свити колене. Единият от тях, с брада подпряна върху коленете, гледаше втренчено по един ужасен и ужасяващ начин, без да вижда. Другият призрак бе облегнал назад главата си, сякаш сразен от тежка умора; останалите лежаха, покосени сякаш от сеч или чума. Докато стоях обезумял от ужас, едно от тези същества се изправи на колене и запълзя на четири крака към реката да пие вода. То лочеше от ръката си, след това седна на слънцето, кръстоса крака и не след дълго къдравата му глава увисна на гърдите.

Не можех да се скитам повече из този полумрак и бързо се отправих към лагера. Близо до постройките срещнах бял човек, така необикновено елегантен, че в първия миг го помислих за привидение. Видях висока, колосана яка, бели маншети, сако от светла алпака, снежнобели панталони, чиста вратовръзка и лъснати ботуши. Без шапка. Косата — вчесана на път, намазана с брилянтин, под чадър на зелени ивици в едната бяла ръка. Той бе поразителен и зад ухото си бе затъкнал перодръжка.

Ръкувах се с това чудо и разбрах, че е главният счетоводител на компанията и че цялото счетоводство се извършвало в този лагер. Той бил излязъл за миг „да подиша малко чист въздух“. Изразът прозвуча

невероятно странно с намека си за заседнал чиновнически живот. Не бих споменал изобщо тази среща, ако тогава не бях чул за първи път името на човека, така неразривно свързан със спомените ми от онова време. Още повече че изпитах уважение към този екземпляр. Да, уважение към яката му, към огромните му маншети, сресаната му коса. Неговият вид наистина напомняше бръснарски манекен, но в ужасната безнравственост на тази земя той бе запазил външността си. А това говореше за силна воля. Колосаната му яка и нагръдник бяха постижение на твърдия му характер. Той бе прекарал тук почти три години; по-късно не се въздържах и го попитах как бе успял да поддържа така бельото си. Той се изчерви съвсем слабо и отговори скромно: „Научих една туземка в лагера. Беше много трудно, тя ужасно мразеше тази работа.“ Наистина този човек бе постигнал нещо. По същия начин бе грижлив към документите в счетоводството, което поддържаше в изряден вид.

Всичко останало в лагера бе истински хаос — началници, предмети, постройките.

Група страшни негри с изкривени крака пристигаха и заминаваха; към дълбочината на мрака течаха стоки, лошокачествена памучна басма, мъниста и медна жица, а в замяна на това се стичаше безценната слонова кост.

Наложи се да чакам в лагера десет дни — цяла вечност. Живеех в колиба на двора, но за да не гледам хаоса, понякога влизах в кантората на счетоводителя. Тя бе построена от дъски и така лошо сглобена, че когато той се навеждаше над високото си бюро, по него играеха от глава до пети тесни ивици слънчева светлина. Нямаше нужда да отваря големия капак на прозореца. Тук също бе горещо; огромни мухи, които не жилеха, а просто режеха, бръмчаха адски. Обикновено седях на пода, а той с безупречната си външност (бе дори леко парфюмиран), кацнал на високия си стол, пишеше ли, пишеше. Понякога ставаше да се раздвижи. Когато внасяха в кантората походно легло с болен, някой агент от вътрешността на страната, той проявяваше кротко раздражение. „Стенанията на тази болна особа — казваше той — ме разсейват. И без това е много трудно да не правя грешки в този климат.“

Един ден той каза, без да вдигне глава: „Без съмнение във вътрешността ще срещнете господин Курц.“ На въпроса ми кой е

господин Курц, отговори, че бил първокласен агент. Като видя разочарованието ми от това сведение, добави бавно, като остави перото си на бюрото: „Той е много забележителна личност.“ Следващите ми въпроси изтръгнаха факта, че господин Курц оглавява понастоящем много важен търговски лагер, където се вади най-много слонова кост. „Изпраща толкова слонова кост, колкото всички други, взети заедно...“ Започна да пише отново. Болният се чувствуваше твърде зле, за да стене. Само мухите бръмчаха в замрелия покой.

Изведнъж се чуха гласове и шум от нозе. Бе пристигнал керван. Яростно гъмжило от грозни звуци избухна отвъд дъсчените стени. Всички носачи говореха едновременно и посред шумотевицата се чу тъжният глас на главния агент, който „отказваше да работи“ със сълзи в гласа си за двадесети път този ден... Счетоводителят бавно се надигна от стола си. „Каква ужасна врява“ — каза той. Тихо прекоси стаята, погледна болния, върна се и додаде: „Не чува нищо.“ „Какво! Да не е умрял?“ — попитах стреснато. „Не. Още не“ — отговори той с голямо самообладание. След това, като поклати глава към врявата на двора, прибави: „Когато човек трябва правилно да вписва цифри, започва да мрази тези диваци — да ги мрази до смърт.“ За миг се отдаде на мислите си. „Когато видите господин Курц — продължи той, — кажете му от мое име, че всичко тук — и погледна към бюрото си — е наред. Не обичам да му пиша. С нашите писмоносци човек никога не знае в чии ръце може да попадне писмото му. Например в централния лагер.“ Той ме изгледа втренчено с кротките си изпъкнали очи. „Курц ще отиде далеч, много далеч — започна отново. — Не след дълго ще заеме голям пост в администрацията. Там горе, в съвета в Европа, разбирате, нали?... Искат да го издигнат.“

След това продължи да работи. Шумът навън бе стихнал и на излизане аз се спрях на вратата. Сред монотонното бръмчене на мухите агентът, който си заминаваше за родината, лежеше пламнал от температура и безчувствен; другият, надвесен над книгите си, коректно вписваше цифри на свършено коректни сделки; а петдесет стъпки под прага на вратата аз виждах неподвижните върхари на гората на смъртта.

Най-сетне на следния ден напуснах лагера с керван от шестдесет души. Чакаше ни път от двеста мили.

Не е необходимо да ви разказвам подробности от пътуването — пътеки, навсякъде пътеки. Утъпкана мрежа от пътеки, които браздяха пустата земя, провираха се през високата и изгоряла трева, през шубраци; те се изкачваха и слизаха по хладни урви, по каменисти нажежени хълмове и накрая самота, каква самота! Никъде никаква човешка душа, нито колиба. Населението бе отдавна избягало. Но представете си, че множество тайнствени негри, въоръжени с всякакъв вид оръжие, изведнъж започнат да сноват по шосето между Дийл и Грейвсенд и да ловят фермери наляво и надясно, за да им носят тежките товари. Сигурно и тогава всяка ферма и всяка къща наоколо много скоро ще се обезлюдят. Само че тук и жилищата бяха изчезнали. Въпреки това минах през няколко изоставени села. Има нещо по детски тъжно в развалините. Ден след ден бях следван от тропота на шестдесет чифта боси нозе, всеки чифт превит под тежестта на сто и двадесет килограма. Нощуване, хранене, сън, вдигане на лагера, поход. От време на време впрегнат носач спи вечен сън сред високата трева до пътеката, а до него лежат празната му кратунка за вода и дългата му тояга. Страшна тишина наоколо и навсякъде. Може би през някоя тиха нощ само се долавяше трепет на далечни тъпани, който изчезва и нараства, трепет огромен и нищожен; звук кобен, умоляващ, подстрекаващ и див — може би криещ такъв дълбок смисъл като звука на камбани в някоя християнска страна. Веднъж срещнах бял човек с разкопчана униформа да лагерува до пътеката край въоръжен ескорт от високи занзибарци, много гостоприемни и празнично настроени, да не кажа пияни. Грижел се за поддържането на пътя, заяви той. Не мога да твърдя, че видях някакъв път или някакво поддържане, освен ако тялото на негръ на средна възраст с дупка от куршум в челото, в когото едва не се спънах три мили по-нагоре, би се смятало за постоянно подобрене на пътя. С мен пътуваше бял, не бе лош човек, но много пълен и с досадния навик да припада по горещите хълмове, които бяха отдалечени с мили от най-близката сянка или вода. Отегчително е да придържаш сакото си като сенник над главата на човека, докато той се свести. Не можах да се въздържа и веднъж го попитах защо въобще е дошъл тук. „Да натрупам пари, разбира се. Ти за какво мислиш, че съм дошъл?“ — каза той презрително. След това се разболя от треска и трябваше да го носим в плетена люлка, закачена на прът. А тъй като тежеше много, имах непрекъснати разправии с носачите. Те се дърпаха

встрани, противяха се, бягаха и изчезваха с товарите си в нощта — истински бунт. Така една вечер произнесох реч на английски с помощта на жестове, които шестдесет чифта очи разбраха, и на следващата сутрин въжената люлка тръгна начело на колоната. След един час всичко се изтърси на земята в един храсталак — човекът, люлката, стонове, одеялата. Истински ужас! Тежкият прът му бе протрил носа. Той много настояваше да убия някого, но наоколо нямаше и следа от носач. Припомних си стария лекар: „Би било интересно за учения да наблюдава умствените промени, в отделния човек на самото място.“ Имах чувството, че ставам интересен обект за научен експеримент. Но всъщност това няма връзка с разказа ми. На петнадесетия ден огромната река отново се ширна пред мен и аз влязох, накуцвайки, в централния лагер. Той бе построен на затънтено място, заобиколен от лесовете и шубраци. От едната страна бе ограден с воняща кал, а на останалите три се издигаше невероятна ограда от тръстика. Вместо врата в оградата зееше дупка и още от пръв поглед ми стана ясно, че това предприятие се ръководи от някой мекушав, нещастен дявол. От зданията се появиха лениво бели мъже с дълги тояги в ръка. Те дойдоха да ме погледнат, а после изчезнаха някъде. Един от тях, дебел, лесно възбудим човек с черни мустаци, ми събщи с голяма голословност и много отклонения, щом разбра кой съм, че параходът ми се намирал на дъното на реката. Новината ме смая. Какво? Как? Защо? О! Всичко било наред! Сам управителят бил там. Всичко било съвсем наред! Всички се държали великолепно! Великолепно! „Непременно — каза той много възбудено — трябва да отидете и да се срещнете веднага с главния управител. Чака ви!“

В момента не схванах истинското значение на крушението. Сега мога да го разбера, но всъщност не съм сигурен — дори никак. Във всеки случай историята бе твърде глупава — като си мисля сега за нея, — за да бъде естествена. И все пак... Но в момента погледнах на нея като на досадна неприятност. Параходчето бе потънало. Два дни преди това управителят тръгнал внезапно и набързо нагоре по реката. Параходчето се командувало от някакъв волнонаемен капитан и след три часа успели да разбият дъното му в камъните по реката и параходчето потънало до южния бряг. Запитах се какво ще правя сега, когато параходът ми бе пропаднал. Всъщност се оказа, че трябва да свърша много работа, за да го измъкна от реката. Започнах на

следващия ден. Тази дейност, а също и поправката на параходчето, след като занесох частите му в лагера, ми отнеха няколко месеца. Първата ми среща с управителя бе любопитна. След като бях вървял двадесет мили сутринта, той не ме покани да седна. Цветът на лицето му, чертите, обноските, гласът му не правеха особено впечатление. Среден на ръст, с нормално телосложение. Очите му, най-обикновени сини очи, бяха особено студени и той гледаше с режещ и тежък като брадва поглед. На устните му се четеше неуловим потаен израз — нито усмивка, нито не; сега си я спомням, но не мога да я опиша точно. Ако това бе усмивка, тя бе несъзнателна, като че ли се появяваше само за миг, след като той бе казал нещо. Тя идваше като завършек на монолозите му, като печат върху думите, така че смисълът и на най-обикновеното му изречение ставаше свършено неразгадаем. Той бе най-обикновен търговец, скитал се от млади години по тези места — и нищо повече. Подчиняваха му се, но той не събуждаше нито любов, нито страх, нито дори уважение. Само безпокойство. Точно така! Безпокойство. Не определено недоверие — чисто и просто безпокойство, нищо повече. Нямаме представа колко ефектна може да бъде такава способност. Той не притежаваше гения на организатора, на инициативния човек, дори не разбираше нищо от ред. Това личеше от окаяното състояние на лагера. Не бе образован, нито пък умен. Длъжността си бе получил... как? Може би защото никога не се бе разболявал. Бе служил три пъти по три години тук... Защото цъфтящото здраве при общата разруха на организма на другите е само по себе си сила. Когато се прибирал за отпуск в родината, отдавал се на голяма разюзданост.

Разбрах това от случайните ми разговори с него. Той не бе създал каквото и да било, само можеше да поддържа рутината — нищо повече. Но бе забележителен. Бе забележителен с тайната си, която не ти позволяваше да разбереш какво властвува над този човек. Той никога не издаваше тайната си. Може би в него нямаше нищо. Това подозрение ме стресна — защото проверката бе невъзможна. Веднъж, след като разни тропически болести били съборили почти всички агенти в лагера, той казал: „Хората, които идват тук, не трябва да имат черва“ — и бе запечатал изказването си с обичайната си усмивка; сякаш тя бе врата към мрака, чийто властелин бе той. Човек можеше да си въобразява, че вижда това или онова — но печатът си оставаше.

Когато веднъж по време на обета постоянните разпавии за старшинство на белите служители го ядосаха, той заповяда да се направи огромна кръгла маса, за която трябваше да се изгради специална постройка. Такъв бе стилът на лагера. Там, където стоеше той, бе първото място, а останалите не бяха никъде. Човек чувствуваше, че това е неотменимото му решение. Той не бе нито учтив, нито неучтив. Не говореше много. И позволяваше на своя „прислужник“ — дебел млад негър от брега — да се отнася с белите пред собствените му очи с предизвикателно нахалство.

Той започна да говори, щом ме видя. Бил съм се готвил прекалено дълго. Не можел повече да чака. Трябвало да тръгне без мен. Хората в лагерите нагоре по реката трябвало да бъдат сменени. След толкова много бавене той не знаел вече кой е умрял и кой не, нито пък как работели и т.н., и т.н. Не обърна никакво внимание на обясненията ми и като си играеше с парче червен восък, няколко пъти повтори, че положението е „много сериозно, много сериозно“. Носели се слухове, че един много важен лагер бил в опасност и че неговият ръководител, господин Курц, бил болен. Надяваше се, че това не е истина. Господин Курц бил... Почувствувах, че съм уморен, че ставам раздразнителен. „По дяволите Курц!“ — помислих си аз. Прекъснах го и му казах, че на брега съм чул вече за господин Курц. „А! Значи и на брега говорят за него!“ — промърмори той. След това поде отново, като ме уверяваше, че господин Курц бил най-добрият му агент, изключителен човек, от огромно значение за Компанията; следователно можех да разбера тревогата му. Бил „много, много неспокоен“. Наистина, той се въртеше непрекъснато, сякаш не го свърташе на стола, възкликваше: „А, господин Курц!“, счупи пръчката червен восък и за миг като че остана поразен от случилото се. След това пожела да знае „колко време ще ми трябва да...“ Отново го прекъснах. Разбирате, че бях гладен, стоях прав и почнах да ставам жлъчен. „Откъде да зная? — казах аз. — Още не съм видял развалината — сигурно няколко месеца.“ Целият разговор ми изглеждаше безплоден. „Няколко месеца — каза той, — да кажем, три месеца. Да. Би трябвало да стигне това време.“ Изскочих от колибата му (той живееше съвсем сам в глинена колиба с нещо като веранда) и промърморих на себе си какво мисля за него. Той бе глупак. По-късно

си взех думите назад, когато осъзнах с каква голяма точност бе преценил времето, необходимо за ремонта на параходчето.

Залових се за работа още на следващия ден и, така да се каже, обърнах гръб на лагера. Само по този начин можех да удържа властта над основните моменти в живота ми. И все пак от време на време човек се обръща да хвърли поглед около себе си; и тогава виждах лагера и тези мъже, които се разхождаха безцелно в обляния от слънце двор. Понякога се питах какво значи всичко това. Те се скитаха с глупавите дълги геги в ръце като някакви обезверени поклонници, омагьосани и хванати в плен от изгнилата ограда. Думите „слонова кост“ кънтяха във въздуха, те се носеха като шепот, като въздишка, човек би казал, че тези хора се молеха на тях. Над всичко тежеше като мирис на труп дъхът на безумна алчност. Господи! Никога преди не бях виждал такъв недействителен свят. А извън лагера безмълвната пустош, която ограждаше това петънце върху земята, бе огромна и непобедима, като зло или като истина, търпеливо очакваща края на това невероятно нашествие.

Тези месеци! Но няма значение. Случиха се най-различни неща. Една вечер един навес от трева, пълен с цветна басма, мъниста и бог знае още какво, пламна изведнъж, така, сякаш земята се бе разтворила отмъстително, за да изгори този боклук. Аз си пуших спокойно лулата до разглобения параход и видях как всички заподскачаха в светлината като луди с високо вдигнати ръце. Дебел мустакат човек се втурна към реката с ламаринено ведро в ръка. Той ме увери, че всички „се държат великолепно, великолепно“, загреба половин ведро вода и изтича обратно. Забелязах, че ведрото е пробито. Тръгнах бавно към лагера. Разбира се, навесът бе изгорял като кутия кибрит. Нищо не можеше да се спаси. Пламъците бяха лумнали високо, бяха прогонили всички, бяха осветили всичко — и бяха изгаснали. Навесът представляваше купчина въглени, които все още пламтяха яростно. Наблизо биеха негър. Говореше се, че той бил причинил пожара. Той крещеше неистово. По-късно, след няколко дни, го видях да седи на сянка, много болен, и да се мъчи да се възстанови. След това стана и изчезна — джунглата го прибра в пазвата си, без звук и без следа. Като се приближих до пожара, застанах случайно зад гърба на двама души, които си говореха нещо. Чух да споменават името на Курц, а след това думите: „Да се възползуваме от този нещастен случай.“ Единият от тях

бе управителят. Казах му „Добър вечер“. „Виждали ли сте някога такава... невероятна гледка?“ — отвърна той и отмина. Другият остана. Той бе много добър агент, млад, с обноски на джентълмен, малко сдържан, с разперена брадичка и нос като клюн. С другите агенти се държеше студено. А те от своя страна твърдяха, че е шпионин на управителя. Аз почти не бях разговарял с него. Разприказвахме се и след малко се отдалечихме от съскащото разорение. Той ме покани в стаята си, в главното здание на лагера. Запаля клечка кибрит и аз забелязах, че този млад аристократ не само имаше тоалетна масичка с инкрустирано сребро по нея, но също и цяла свещ за свои нужди. Точно по това време само управителят имаше право на свещи. Местни рогозки покриваха глинените стени; копия, щитове и ножове висяха като трофеи. На този човек бе поверена задачата да прави тухли — така поне ми бяха казали; но в целия лагер нямаше нито една тухла, а той бе прекарал тук повече от година — в чакане. Изглежда, не можеше да произвежда тухли без нещо, но не зная точно какво — навярно слама. Както и да е, това нещо го нямаше тук и тъй като бе малко вероятно да пристигне от Европа, не ми стана ясно какво всъщност чакаше той. Може би някакво чудо. Така или иначе, всичките шестнадесет или двадесет поклонници чакаха нещо; честна дума, това занимание, изглежда, не им бе неприятно, ако се съди по начина, по който запълваха времето си, въпреки че само болести ги спхождаха. Те непрекъснато клюкарствуваха и злословеха един срещу друг по много глупашки начин. Над лагера се носеше заговорнически шепот, но, разбира се, от това не излизаше нищо. И заговорът бе недействителен, както всичко останало, като великодушната измама на цялото начинание, като разговорите им, управлението им, като преструвките им, че работят. Действително беше само желанието им да бъдат назначени в лагер, където има слонова кост, и да печелят проценти. Те интригантствуваха, клеветяха се и се мразеха поради процентите, но никой не би вдигнал и малкия си пръст за нищо, съвсем не. Небеса! Има нещо гнило в света, който позволява на един човек да открадне кон, докато друг не бива да поглежда дори оглавника. Направо открадва кон. Много добре. А друг погледне по особен начин оглавника и докарва до изстъпление и най-снизходителния светец.

Нямах представа защо бе решил да бъде любезен, но докато говорехме, изведнъж ми хрумна, че той се мъчи да открие нещо, да изкопчи нещо от мене. Непрекъснато споменавахе Европа, хората, които предполагаше, че са ми известни — разпитваше ме за познатите ми в града-гробница и т.н. Малките му слюдести очи горяха от любопитство, въпреки че се стараеше да изглежда надменен. В началото бях изумен, но много скоро на свой ред изпитах острото любопитство да узная какво точно иска да разбере от мен. Просто не можех да си представя какво у мен е събудило любопитството му. Беше ми приятно да гледам неговата озадаченост, тъй като наистина тялото ми бе пронизвано само от студени тръпки и не можех да мисля за нищо освен за нещастната история с параходчето ми. Бе очевидно, че той ме взе за безсрамен лъжец. Накрая се разсърди и за да скрие страшното си раздражение, се прозина. Аз станах. В този миг забелязах малка маслена картина в рамка, която представляваше жена със завързани очи и със запален факел. Фонът беше мрачен, почти черен. Движението на жената бе царствено; а светлината от факела върху лицето ѝ излъчваше нещо злокобно.

Картината ми направи силно впечатление. Той застана учтиво до мен, като държеше празна бутилка от шампанско (използувано като лекарство), със свещта, сложена в гърлото на бутилката. На въпроса ми той отговори, че господин Курц нарисувал картината в този лагер преди повече от година — докато чакал да замине за собствения си лагер. „Кажете ми, моля ви, кой е този господин Курц?“

„Управителят на вътрешния лагер“ — рече той кратко и отвърна очи. „Много ви благодаря — казах аз и се засмях. — А вие сте тухларят на централния лагер, всички знаят това.“ Събеседникът ми замълча за известно време. „Господин Курц е истинско чудо — каза накрая. — Посланик на милосърдието, науката, напредъка и дявол знае още какво. На нас са ни необходими — той започна да декламира внезапно — висока интелигентност, дълбоко съчувствие и целенасоченост за ръководство на делото, поверено ни от Европа.“ „Кой казва това?“ — попитах аз. „Всички — отговори той. — Някои дори го пишат; и така, Курц пристигна тук, особен човек, както знаете.“ „Защо да зная?“ — прекъснах го наистина изненадано. Той не ми обърна внимание. „Да. Днес той е ръководител на най-добрия лагер, следващата година ще стане помощник-управител, а след две

години... Но, предполагам, знаете какво ще стане Курц след две години. Вие сте от новите — носители на добродетели. Същите хора, които го изпратиха специално, препоръчаха и вас. О, не казвайте «не». Вярвам на очите си.“ Изведнъж ми проблесна. Влиятелните познати на милата ми леля бяха направили неочаквано впечатление на този млад човек. Едва се сдържах да не се разсмея. „Изглежда, четете поверителната кореспонденция на Компанията“ — полюбопитствувах аз. Той не промълви нито дума. Беше много забавно. „Когато господин Курц стане главен управител — продължих строго, — няма да имате такава възможност.“

Той духна внезапно свещта и ние излязохме навън. Луната бе изгряла. Наоколо се движеха лениво черни фигури, които изливаха вода върху тлеещия съскащ огън, пара се виеше нагоре в лунната светлина, а пребитият негър стенеше някъде наблизо. „Това животно вдига такъв шум! — каза неуморимият мустакат човек, който се бе приближил до нас. — Пада му се. Престъпление — и наказание! Без милост, без милост! Това е единственият начин да предотвратим за в бъдеще всички пожари. Току-що казвах на управителя...“ Той забеляза събеседника ми и изведнъж се оклюма. „Още не сме в леглото — каза той с раболепно въодушевление. — Напълно естествено. Ха, ха! Опасност и — вълнение.“ След това изчезна. Аз тръгнах към реката, а другият ме последва. Чух жлъчна забележка, промълвена тихо: „Страхливци.“ На групи поклонниците ръкомахаха и разискваха, някои от тях с геги в ръце. Сигурен съм, че спяха с тях. Отвъд оградата джунглата се възправяше призрачна в лунната светлина и чрез неясното шумолене и звуците, които се чуваха в този жалък двор, тишината на земята проникваше в човешкото сърце със своята загадъчност, своето величие, с поразителната реалност на тайния си живот. Раненият негър изохка слабо някъде наблизо, а след това въздъхна така дълбоко, че аз се отдалечих с бързи стъпки. Изведнъж нечия ръка хвана моята. „Уважаеми господине — каза онзи. — Не искам да бъда криво разбран, а още по-малко от вас. Вие ще видите господин Курц много скоро, преди аз да имам това удоволствие. Не бих желал той да получи погрешна представа за моето благоразположение...“

Оставих го да бърбори, този Мефистофел от папиемаше. Стори ми се, че ако провра пръста си през него, вътре няма да намеря нищо

освен може би малко мръсотия. Той бе решил да стане помощник-управител при сегашния си началник и разбрах, че пристигането на Курц бе разстроило съвсем и двамата. Говореше възбудено и аз не го спрях. Бях се облегал на развалината, която представляваше параходът ми, измъкнат на склона като трупа на голямо речно чудовище. Миризмата на вековна кал се бе напластила в ноздрите ми, а страшната тишина на девствената гора тежеше над мен; по черната река блестяха малки петънца. Луната бе пръснала над всичко тънък пласт сребро — над буйната трева, над калта, над стената от сплъстена растителност, която се издигаше по-високо от храм, над голямата река, която виждах през мрачния процеп, блестяща, безмълвна и велика в своето широко течение. Природата чакаше величествена и няма, а този до мен приказваше за себе си. Не знаех дали тишината върху лицето на безкрая, който ни наблюдаваше и двамата, не бе зов или заплаха. Кой бяхме ние, как се бяхме заблудили тук? Можехме ли да се справим с това безмълвно присъствие или то щеше да се справи с нас? И почувствувах колко огромно, колко ужасно огромно е това присъствие, което не може да говори, а навярно и не чува. Какво се криеше в него? Виждах слоновата кост, а също бях чувал, че господин Курц се намира там. Достатъчно бях слушал за него, бог ми е свидетел. И все пак това, което бях чул, нямаше свой собствен образ — все едно, че там някъде се криеше ангел или демон. Вярвах на тези разкази, както човек би повярвал, че живеят същества на Марс. Едно време познавах един шотландец, който правеше платна на кораби и който беше уверен, абсолютно сигурен, че на Марс живеят хора. Ако някой го попиташе как изглеждат и как се държат тези хора, той щеше да се усмихне стеснително и да промърмори, че се движат на четири крака, а само ако се усмихнеше, щеше да го накара да се бие с него, въпреки че бе на шестдесет години. Не бих се бил за Курц, но бих излъгал. Знаете много добре, че ненавиждам, презирам и не мога да понасям лъжата не защото съм по-честен от другите, а просто защото тя ме ужасява. От лъжата се излъчва дъх на смърт, вкус на тленност — а това ненавиждам и презирам на този свят, — това искам да забравя. То ме прави нещастен и болен, сякаш съм ял нещо гнило. Характер по всяка вероятност. Оставих този млад глупак да вярва каквото си ще за влиянието ми в Европа. За миг станах нечестен като останалите омагьосани поклонници. Помислих си, че това ще бъде от полза за

Курц, когото все още не бях видял, разбирате, нали? За мен той беше само дума. Не можех да видя човека в името, както и вие не можете да го видите сега. Можете ли да го видите? Разбирате ли разказа ми? Разбирате ли изобщо нещо? Сякаш се опитвам да ви разкажа сън — правя безплоден опит, защото никой разказ не може да предаде чувството, породено от съня, тази смесица от безумие и почуда в гърча на яростен бунт, чувството, че сте в плен на невероятното, което е най-съществената черта на сънищата...

Той замълча за малко.

— Не, не е възможно; не е възможно да се предаде чувството от който и да е период от живота на човека, това, което съставлява неговата истина и неговия смисъл — неговата потайна и дълбока природа. Не е възможно. Ние живеем, както и сънуваме — сами...

Той спря отново, сякаш потънал в размисъл, а после добави:

— Разбира се, в това сега можете да откриете по-голям смисъл, отколкото аз тогава. Виждате ме, а и ме познавате...

Бе паднал толкова непрогледен мрак, че ние, слушателите, едва се виждахме. Вече дълго време, седнал настрана, той се бе превърнал само в глас. Никой не бе отронил нито дума. Другите може би спяха, но аз бях буден. Слушах, очаквах изречението, думата, която щеше да ми даде ключа към мъглявото безпокойство, събудено от този разказ, който сякаш се раждаше без помощта на човешки устни в тежкия нощен въздух над реката.

— ... Да. Оставих го да говори — започна Марлоу отново. — И го оставих да си мисли каквото иска за силите, които стояха зад мен. Оставих го! А зад мен нямаше нищо! Нищо освен злощастното старо и разбито параходче, на което се облягах, докато той говореше красноречиво за „необходимостта да се издигне всеки човек“. Разбирате, че когато дойде човек тук, в джунглата, той не идва да съзерцава луната. Господин Курц бе „универсален гений“, но дори един гений има нужда от „добри оръдия, т.е. умни хора“. Той не правеше тухли, защото съществуваше някакво непреодолимо физическо препятствие, в което бях дълбоко убеден; и ако вършеше секретарска работа за управителя, това бе, защото „нито един разумен човек не би отхвърлил безразсъдно доверието на началника си, разбирате ли“? Разбирах. Какво повече ми трябваше? Имах нужда само от нитове. Нитове. За да продължа работата си и да запълня

дупката, ми трябваха нитове. На брега имаше сандъци с нитове, сандъци, натрупани един върху друг, пълни до пръсване! На всяка крачка в този лагер и на хълма се търкаляха ръждясали нитове. Гората на смъртта бе пълна с нитове. Можеше да си напълниш джобовете с нитове само ако се наведеш, а там, където бяха необходими, нямаше нито един. Имахме пластинки, но нямахме с какво да ги закрепим. Всяка седмица пощальонът, самотен негър с чанта писма, праметната през рамо, и с гега в ръка тръгваше от нашия лагер към брега. Няколко пъти през седмицата пристигаше керван от брега, натоварен със стоки за размяна — ужасна, лъскава басма, която те караше да настръхваш само като я погледнеш. Стъклени мъниста, противни памучни кърпички на точици. Но никакви нитове. Трима носачи биха могли да донесат необходимите нитове, за да пусна параходчето в движение.

Моят събеседник говореше с повелителен глас, но предполагам, че неоткликващото ми поведение го раздразни накрая, защото ми съобщи, че не се страхува нито от бога, нито от дявола, а камо ли от някакъв си човек. Казах, че разбирам това много добре, но аз имах нужда само от известно количество нитове — и господин Курц също имаше нужда от нитове. Ако той знаеше... Всяка седмица заминаваха писма за брега... „Но, уважаеми господине — извика той. — Аз пиша под диктовка.“ Аз настоявах за нитове. Имаше начин — за един умен човек. Той промени държанието си, стана много студен и изведнъж заговори за някакъв хипопотам. Попита ме дали, като спя на парахода (а аз прекарвах ден и нощ на измъкнатия от водата кораб), хипопотамът не ме смуцава. Това бе стар хипопотам с лошия навик да излиза нощем на брега и да броди из лагера. Поклонниците излизаха до един и изпразваха пушките си в животното. Някои дори бяха уредили нощни дежурства. Но цялата тази енергия бе напразна. „Този звяр има вечен живот — каза той, — обаче това важи само за зверовете в тази страна. Никой човек — разбирате ли ме, — никой човек тук няма вечен живот.“ За миг той застана в лунната светлина, орловият му нос стърчеше малко настрани, слюдестите му очи блестяха, без да трепнат, и след едно рязко „лека нощ“ си отиде. Разбрах, че е смутен и озадачен, а този факт ме изпълни с надежда за първи път от дълго време насам. Стана ми много приятно да се обърна към влиятелния си другар — разбитото, изкривено и разрушено параходче. Покатерих се на палубата. Корабчето звънтеше под краката ми като празна тенекиена

кутия от бисквити (произведена от фирмата „Хънтли & Палмърс“), която подритваме в някоя канавка. То не бе солидно, не беше и красиво. Но толкова много бях работил по него, че вече ми бе станало скъпо. Никой влиятелен приятел не би могъл да ми служи по-добре. Това параходче ми бе дало възможност да тръгна по света и да открива на какво съм способен. Не, не обичам да работя. Обичам да се излежавам и да си мисля за красивите неща, които мога да извърша. Не обичам работата — никой не я обича, — но обичам това, което се крие в нея — възможността да разбереш себе си. Твоята собствена реалност — за самия тебе, не за другите; това, което никой друг не може никога да узнае. Те могат да видят само външната страна, но никога не могат да разберат какво означава тя всъщност.

Не се изненадах, че някой седи на кърмата на кораба с крака, повесени над речната кал. Бях станал приятел с няколко механици от лагера, а поклонниците, естествено, ги презираха вероятно поради неизисканите им обноски. Това бе надзирателят — правеше бойлери и бе добър работник. Той бе висок, кокалест човек с жълто лице и с големи напрегнати очи. Видът му издаваше тревога, а главата му бе плешива като дланта на ръката ми. Но опадала от главата му, косата му сякаш се бе полепила по бузите и брадичката и на новото място ѝ бе понесло, защото брадата му стигаше до пояса. Той бе вдовец с шест малки деца (бе ги оставил на грижите на сестра си, за да дойде тук), а голямата му страст бе отглеждането на гълъби. Беше ентузиаст и познавач. Можеше да бълнува с часове за гълъби. След работното време понякога идваше от колибата си, за да разговаря с мен за децата и гълъбите си. Когато трябваше да изпълзи в калта под кораба, завързваше брадата си в бяла салфетка, която си бе донесъл за целта. Тя имаше примки за ушите му. Вечерно време клечеше на брега и грижливо переше салфетката в реката, а след това я разперваше на някой храст, за да я изсуши.

Тупнах го по гърба и извиках: „Ще получим нитове!“ Той скочи на крака и възкликна: „Сериозно! Нитове!“, сякаш не вярваше на ушите си. След това каза ниско: „Да не би вие?...“ Не зная защо се държахме като луди. Сложих пръст на устните си и поклатих глава тайнствено. „Браво на вас!“ — извика той, като щракна с пръсти и повдигна крак. Опитах се да танцувам. Започнахме да лудуваме по железната палуба, понесе се страшен шум и девствената гора от

другия бряг на заливчето го върна с гръм към спящия лагер. Поклонниците сигурно се стреснаха в колибите си. Тъмна фигура се мярна пред осветения вход на колибата на управителя и изчезна, а миг по-късно входът също изчезна. Спряхме да танцуваме и прокудената тишина отново потече от тайните кътчета на земята. Високата стена от растителност, пищна и сплъстена маса от дънери, клони, стволоче, листа и лиани, неподвижна в лунната светлина, приличаше на неудържимо нашествие на безмълвен живот, на търкаляща се вълна от растения, готова всеки момент да се разбие над заливчето и да помете всички нас, дребните хора, да ни унищожи. Но тя не се движеше. Отдалеч чухме приглушения звук на мощни гмуркания във водата, като че в голямата река се къпеше ихтиозавър. „В края на краищата — каза помощникът ми разумно — защо да не получим нитове?“ Наистина не ми бе известна нито една причина защо да не ги получим. „Ще пристигнат след три седмици“ — казах уверено.

Но те не пристигнаха. Вместо нитове върху нас връхлетя наказание, напаст божия. Следващите три седмици нашествието идваше на части, като всяка част се водеше от магаре. Върху магарето седеше бял човек с нови дрехи и обувки и се кланяше отвисоко наляво и надясно към смаяните поклонници. По петите на магарето вървеше шумна тълпа от ядосани негри с набити крака, в двора се стоварваха множество палатки, походни столчета, ламаринени кутии, бели сандъци и кафяви бали, а над хаоса в лагера непрекъснато се сгъстяваше атмосферата на загадъчност. Пристигнаха пет такива кервана и всеки от тях напомняше бегълци с плячка, отвлечена от безброй магазини. Човек си мислеше, че те ще я закарат в джунглата, за да си я поделят. Всичко това представляваше невъобразима каша от предмети, хубави сами по себе си, но напомнящи плячката на разбойници поради това човешко безумие.

Тази предана група носеше името „Изследователска експедиция Елдорадо“ и мисля, че се бяха заклели да пазят пълна тайна. Ала разговорите им бяха разговори на най-долнопробни браконieri: те бяха безразсъдни, но без жилавост, алчни, но без смелост, жестоки, но без храброст. В никой от тях нямаше капчица далновидност или следа от сериозно намерение, а те не разбираха, че тези качества са необходими, за да може светът да се движи напред. Съкровеното им желание бе да грабят съкровища от недрата на земята без каквато и да

е нравствена цел, тъй както крадци разбиват хранилища със скъпоценности. Не зная кой плащаше разходите на това благородно начинание, но предводителят на тази пасмина бе чичо на нашия управител.

По външен вид приличаше на касапин от бедняшки квартал, а в очите му се четеше израз на сънливо лукавство. Той носеше наперено тлъстото си шкембе над късите си крачета и докато тази шайка пръскаше зараза сред лагера, новодошлият не размени нито дума с никого освен с племенника си. Двамата се мотаеха заедно по цял ден, сврели глава до глава, и разговаряха безкрайно.

Бях вече престанал да се тревожа за нитовете. Човешката издръжливост пред този вид безумие е по-ограничена, отколкото си мислите. Казах си: „По дяволите!“ — и престанах да се интересувам. Имах много време за размисъл и сегиз-тогиз се сецах за Курц. Не че се интересувах много от него. Не. И все пак любопитствувах да узная дали този човек, дошъл тук с известни морални идеи, ще се изкачи до върха и какво ще направи, когато се издигне.

[1] Приятно пътуване (фр). Б.пр. ↑

[2] Спокойствие, спокойствие. Сбогом (фр.). Б.пр. ↑

2

Една вечер, както лежах проснат по гръб на палубата на параходчето си, чух да се приближават гласове — племенникът и чичо му се разхождаха по брега. Отпуснах отново глава на ръката си и почти бях задрямал, когато някой каза сякаш в ухото ми: „Безобиден съм като малко дете, но не обичам да ми заповядват. Аз ли съм управител или не? Наредиха ми да го изпратят там. Просто невероятно...“

Разбрах, че двамата стоят на брега до носа на параходчето, точно под главата ми. Продължих да лежа неподвижно; и през ум не ми мина да се раздвижа — много ми се спеше. „Неприятно наистина“ — изгрухтя чичото. „Поискал е от администрацията да бъде изпратен там — каза другият, — да покаже на какво е способен, и аз получих такива нареждания. Представи си влиянието на този човек. Не е ли ужасно?“ И двамата се съгласиха, че е ужасно, а след това направиха няколко чудновати забележки: „Да предизвикаш дъжд и хубаво време... един човек... съвета... за носа...“ и откъслеци от невероятни изречения, които надвиха сънливостта ми и аз бях вече почти буден, когато чичото каза: „Климатът ще премахне тези трудности. Сам ли е там?“ „Да — отговори управителят, — получих бележка по помощника му: «Разкарай този нещастник от страната и не ми изпращай повече такива. Предпочитам да съм сам, отколкото да работя с тях.» Това стана преди повече от година. Можеш ли да си представиш такава наглост!“ „Нещо ново оттогава?“ — попита другият дрезгаво. „Слоновата кост — изхриптя племенникът, — много слонова кост — първо качество, много — крайно неприятно от негова страна.“ „Нещо друго?“ — попита тътнещият глас. „Фактура“ — бе незабавният отговор. Мълчание. Говореха за Курц.

Вече бях съвсем буден, лежах удобно и нямах никакво желание да променя положението си. „Как дойде тази слонова кост от толкова далеч?“ — изръмжа по-възрастният мъж, който изглеждаше силно раздразнен. Другият обясни, че е пристигнала с цяла флотилия лодки кану под водачеството на английския мелез и чиновник, който работел

при Курц; Курц очевидно възнамерявал да дойде сам, защото лагерът му по това време вече бил без стоки и припаси, но след като минал триста мили, внезапно решил да се върне обратно с малка лодка, карана от четирима души, и оставил мелеза да продължи пътя си надолу по реката с товара слонова кост. Двамата бяха поразени, че човек е годен да извърши такова нещо. Не можеха да разберат защо Курц е постъпил така. Сякаш виждах Курц за първи път: лодката, четиримата туземци и самотния бял човек, който изведнъж обръща гръб на централния лагер, на помощта, на мислите за дома — може би; който се изправя пред дебрите на джунглата на път за празния си мрачен лагер. Не знаех защо е направил това. Може би той бе добър човек, който работеше заради самата работа. Те не споменаха името му нито веднъж. Говореха за него като за „онзи човек“. Мелезът, доколкото разбрах, бе извършил трудното пътешествие с голямо благоразумие и храброст. Те го наричаха неизменно „онзи негодник“. „Негодникът“ съобщил, че „онзи човек“ бил много болен... Двамата под мен се отдалечиха на няколко крачки и започнаха да се разхождат напред-назад. Чух ги да говорят: „Военният пост... лекар... двеста мили... сега е съвсем сам... неизбежно закъснение... девет месеца... никакви вести... странни слухове.“ Приблжиха се отново и в този момент управителят каза: „Никой, доколкото ми е известно, освен ако не е пътуващият търговец — отвратителен човек, който граби слонова кост от туземците.“ За кого говореха сега? От тези откъслеци предположих, че това е някой от хората на Курц, който не се ползува с одобрението на управителя. „Няма да се освободим от нечестната конкуренция, докато не го обесят за назидание“ — каза той. „Точно така! — изгруктя другият. — Да го обесят! Защо не? Тук всичко е възможно. Така мисля аз. Никой тук не трябва да те излага на опасност. Защо? Ти издържаш на климата и ще надживееш всички. Опасността идва от Европа, но преди да дойде тук, аз се погрижих...“ Те се отдалечиха и продължиха да шепнат, а след това отново повишиха глас. „Не съм виновен за невероятните закъснения. Направих всичко възможно.“ Дебелият въздъхна. „Много лошо. Досадните глупости на приказките му! — продължи другият. — Достатъчно ме изтормозиха. Всеки лагер трябва да бъде фар по пътя към велики дела, център на търговията, разбира се, но също и център на човечност, подобрене и просвета. Представете си това магаре! И

той иска да бъде управител! Не! Това е...“ На това място той се задави от прекалено възмущение и аз повдигнах леко глава. Изненадах се колко близко се намираха — точно под мен. Можех да плюя в шапките им. Дълбоко замислени, те гледаха в земята. Управителят шибаше леко крака си с тънка пръчка. Мъдрият му роднина вдигна глава. „Добре се чувствуваш тук този път, нали?“ — попита той. Другият трепна. „Кой, аз ли? Идеално, идеално! Но останалите — боже мой! Всички са болни. Така бързо умират, че нямам време да ги изпратя оттук — просто невероятно.“ „Хм. Така, така — изгрухтя чичото. — Виж какво, момчето ми, разчитай на това. Повтарям, разчитай на това.“ И махна с ръка към гората, заливчето, калта, реката, сякаш правеше неприличен жест пред осветеното от слънце лице на земята, коварен зов към дебнешката смърт, към тайното зло, към дълбокия мрак на сърцето ѝ. Този жест бе толкова странен, че аз скочих на крака и погледнах към края на гората, сякаш очаквах отговор на това черно заклинание. Знаете, че понякога минават странни мисли през главата на човека. Страшната тишина се възправяше пред двамата мъже със зловещото си търпение и очакваше края на невероятното нашествие.

Изругаха на глас едновременно, вероятно от страх — и след това, като се престориха, че не са ме забелязали, тръгнаха обратно към лагера. Слънцето се бе спуснало ниско; като навеждаха напред телата си един до друг, те влачеха с усилие нагоре по хълма двете си различно дълги сенки, които ги следваха бавно над високата трева, без да превият нито едно стръкче.

След няколко дни експедицията „Елдорадо“ потъна в търпеливата джунгла. Тя се затвори след тях, тъй както се затваря морето над главата на плувец. Дълго подир това дойде вестта, че всички магарета измрели. Не чух нищо за съдбата на по-малко ценните животни. Без съмнение те, като всички нас, бяха намерили това, което заслужават. Не задавах никакви въпроси. По това време бях доста възбуден, че много скоро щях да се срещна с Курц. Като казвам „много скоро“, имам предвид „сравнително скоро“. Всъщност минаха точно два месеца от деня, когато напуснахме заливчето, до пристигането ми на брега под лагера на Курц.

Пътешествието нагоре по реката бе път към сътворението на света, когато на земята е буйствувала растителността и когато огромните дървета са били царе. Пуста река, дълбока тишина,

непроходима джунгла. Въздухът бе топъл, плътен, тежък, ленив. Блясъкът на слънцето бе безрадостен. Опустялата река тичаше напред и се губеше в мрака на далечините. По сребристите пясъчни брегове се припичаха на слънце един до друг хипопотами и алигатори. Водите течаха покрай множество залесени острови. Изгубвахме пътя си по реката, както в пустиня, и по цял ден бродехме из плитчините и се мъчехме да намерим течението, докато накрая започвахме да мислим, че сме омагьосани и откъснати завинаги от всичко, което познавахме, и че се намираме някъде далеч — може би в друг живот. Настъпват мигове, когато човек се връща към миналото, и то в момент, когато не може да отдели нито минутка за себе си; то връхлиташе като неспокоен и шумен сън, споменът за който проблясваше сред този странен и всемогъщ свят на растения, вода и тишина. А тази тишина на живота съвсем не приличаше на покой. Това бе тишината на неумолима сила, която бди зорко над едно неразгадаемо намерение. Тя ни следеше с очи, изпълнени с мъст. По-късно свикнах с нея и не я забелязвах: нямах време. Трябваше да търся течението. Трябваше интуитивно да откривам скритите брегове, да внимавам за потънали камъни. Учех се да стискам зъби, за да не изхвърчи сърцето ми от устата, когато по една щастлива случайност заобикалях някой коварен, забил се в дъното на реката пън, който можеше да разпори лекото параходче и да издави всички поклонници. Трябваше да следя за дърветата, които сечахме нощем, за да ги използваме като гориво на следващия ден. Когато имате такива грижи, действителността, повтарям, действителността изчезва. За щастие дълбоката истина остава скрита. Въпреки всичко аз я чувствах. Често усещах тайнственото ѝ мълчание да ме дебне, когато вършех тези неща, тъй като тя ви дебне кога ще паднете, играейки по високото си опънато въже, където едно превъртане струва половин корона.

„Бъди по-учтив, Марлоу!“ — изръмжа глас и разбрах, че освен мен бе буден поне още един слушател.

— Прощавайте. Забравих болката, която представлява цената. А всъщност какво означава цената, ако номерът е добре изпълнен? Много добре изпълнявате номера си. И аз също, защото успях да спася корабчето при първото си пътуване. Все още не мога да разбера как стана това. Представете си човек със завързани очи да кара кола по лош път. Потях се и треперех, в това можете да бъдете сигурни. Ако

моряк остърже дъното на кораба си, той извършва непростим грях. Друг може да не разбере, но вие никога няма да забравите тъпия удар, нали?

Удар по самото ви сърце. Помните го, сънувате го, събуждате се нощем и се сещате за него години след това — и леденеете. Няма да се преструвам, че корабчето плаваше през цялото време. Неведнъж двайсетина човекоядци трябваше да пляска във водата и да го бутат. Бяхме наели по пътя тези хора като екипаж. Чудесни хора — човекоядците, — хора на място. С тях можеше да се работи и аз съм им благодарен. А в края на краищата те не се самоизяждаха пред мен: бяха донесли със себе си запаси от месо на хипопотам, което се развали и вмириса тайнствената джунгла. Пфу! Още усещам миризмата. На корабчето пътуваха управителят и трима-четирима поклонници с гегите си — в пълно бойно снаряжение. Понякога се приближавахме до лагер, разположен близо до брега, притиснат до границата на неизвестното, а белите, които изскачаха от порутената колиба с жестове на радост, изненада и приветствие, изглеждаха много странни, сякаш бяха пленници на някаква магия. За известно време думите „слонова кост“ кънтяха във въздуха, а ние продължавахме да навлизаме все по-навътре в тишината, в пустотата, минавахме по безмълвните завой на реката, между високите стени на нашия лъкатушен път. Думите „слонова кост“ отекваха в глухия тътнеж на гребното колело. Дървета, дървета, милиони дървета, масивни, огромни, високи; а в основата им, притиснало се до брега, пълзеше срещу течението малкото мръсно параходче като бавен бръмбар, който лази по голям портик. Имах чувството, че съм много дребен и изгубен, и все пак това чувство не беше съвсем потискащо. В края на краищата дори ако е малък, мръсният бръмбар пълзи напред, а точно това искахме ние. А накъде пълзеше той според поклонниците, не зная. Някъде, където те се надяваха да получат нещо, в това съм сигурен! За мен той пълзеше към Курц — обаче когато протекоха парните тръби, запълзахме много бавно. Завоите на реката се отваряха и затваряха пред нас, сякаш гората бе навлязла във водата, за да ни прегради пътя на връщане. Все по-дълбоко и по-дълбоко прониквахме в сърцето на мрака. А там цареше тишина. Понякога, нощем, биенето на тъпани отвъд завесата на дърветата политаше над реката и трептеше във въздуха, високо над главите ни, до пукването на зората. Не знаехме

дали това означава война или мир, или молитва. Студена тишина предшествуваше зората; секачите спяха, огньовете горяха слабо. Счупването на вейка ни стряскаше. Ние бяхме скиталци из праисторическа земя, която приличаше на непозната планета. Ние бяхме първите хора, поели прокълнатото наследство, което може да се покори само с цената на страшна мъка и робски труд. Но внезапно, плавайки с усилие по някой завой на реката, зървахме изведнъж стени от тръстика и островърхи покриви от трева, чувахме залп от крясъци, виждахме водовъртеж от черни тела, множество ръце, които пляскаха, крака, които тропаха, тела, които се люлееха, очи, които се въртяха под завесата на тежки и неподвижни листа. Параходчето едва-едва се влачеше по ръба на черна и непонятна ярост. Праисторическият човек ни проклинаше, умоляваше, приветствуваше — кой знае? Не проумявахме какво става около нас, плъзгахме се като призраци, смаяни и ужасени, както нормални хора биха се ужасили от крясъците в някоя лудница. Не можехме да разберем, защото сме отишли твърде далеч, и не можехме да си спомним, защото пътувахме в нощта на първите векове, на тези изчезнали векове, които не са оставили никаква следи и никакъв спомен.

Земята изглеждаше неземна. Свикнали сме да гледаме окованата фигура на победено чудовище, но там — там гледахме свободно чудовище. То беше неземно, а хората бяха... не, те не бяха нечовеци. Това бе най-страшното — подозрението, че те не са нечовеци. Подозрението се вселяваше в нас бавно. Те виеха и скачаха, въртяха се и правеха ужасни муцуни; но мисълта за тяхната човечност — като нашата — ни караше да тръпнем, мисълта за далечното ни родство с тази дива и страстна врява. Грозно. Да, грозно. Но ако сте достатъчно храбри, ще признаете пред себе си, че едно съвсем малко зърно във вас откликва на страшната откровеност на този шум, че в него се крие смисъл, който вие, така отдалечени от нощта на първите векове, можехте да проумеете. И защо не? Човешкият ум е способен на всичко — защото в него се съдържа всичко: и минало, и бъдеще. Какво се криеше в този шум? Радост, страх, мъка, преданост, доблест, ярост, кой може да каже — но най-важно истината, истината, от която бе смъкната наметката на времето. Нека глупакът зяпа и трепери — човекът знае и може да продължи да гледа, без да му трепне окото. Но той трябва да бъде достатъчно човек, като онези на брега. Той трябва

да посрещне истината с истинските си качества — със собствената си вродена сила. Принципите няма да помогнат тук. Нито материалните придобивки, дрехите, красивите дрипи, които ще отлетят при първото раздрусване. Не. На вас ви трябва съзнателна вяра. Чувам ли зов, отправен към мен в този дяволски крясък? Много добре; чувам го, признавам го, но аз също имам глас и за добро или за зло моят глас е речта, която не може да бъде заглушена. Разбира се, глупакът със страха си и възвишените си чувства е винаги в безопасност. Кой грухти така? Може би се учудвате, че не слязох на брега и не започнах и аз да вия и танцувам? Не. Не слязох. Казвате, възвишени чувства? По дяволите възвишените чувства! Нямах време. Трябваше да превързвам течещите парни тръби с късове вълнено одеяло. Трябваше да надзиравам управлението на корабчето, да заобикалям потъналите скали и да движа черупката на всяка цена. В това се криеше достатъчно ясна истина, която можеше да спаси по-голям мъдрец от мен. А междувременно трябваше да се грижа за дивака, който бе мой огняр. Той бе чудесен екземпляр. Можеше да подкара обърнат котел. Стоеше долу под мен и, честна дума, като го погледнех, ми напомняше куче, облечено с панталони и шапка от пера, което ходи на задните си крака. Няколко месеца подготовка бяха унищожили този наистина чудесен човек. Той гледаше с присвити очи уредите за измерване на парата и водата с очевидното усилие да не показва страха си — имаше изпилени зъби, бедният, вълната на главата му бе обръсната в странни форми, а на двете си страни носеше по три белега от рани — за разхубавяване. Вместо да пляска с ръце и да тропа с крака по брега, той извършваше тежък физически труд, сякаш в плен на странна магия. Бе полезен, защото беше обучен, и знаеше следното: ако водата в прозрачната кутийка изчезне, злият дух в котела ще се разгневи от острата жажда и ще си отмъсти жестоко. Той се потеше, поддържаше огъня и наблюдаваше стъклото със страх, защитен от импровизиран талисман от парцали, превързан около ръката му, и от парче излъскана кост, голяма колкото джобен часовник, забита в долната му устна, докато залесените брегове се плъзгаха бавно покрай нас, шумът оставаше зад нас, а пред нас се простираше безкрайни мили тишина — и ние продължавахме да пълзим към Курц. Но потъналите дънери бяха дебели, водата бе коварна и плитка, а в котела сякаш наистина се

криеше гневен дявол и нито огънят ми, нито аз имахме време да надникнем в страховитите си мисли.

На около петдесет мили под вътрешния лагер се натъкнахме на тръстикова колиба с тъжен клюмнал прът, по който висяха неузнаваеми остатъци от флаг, и с грижливо наредена купчина дърва. Това бе съвсем неочаквано. Слязохме на брега и върху купа дърва открихме плоска дъска с избелял надпис от молив. Разчетохме текста, който гласеше: „Дървата са за вас. Побързайте. Приближавайте се внимателно.“ Имаше и надпис, но бе нечетлив — не бе Курц, а някаква много по-дълга дума. „Побързайте.“ Накъде? По реката? „Приближавайте внимателно.“ Не бяхме постъпили така. Но предупреждението не можеше да се отнася до мястото, където то щеше да бъде намерено, след като се бяхме приближили. Нещо не бе в ред. Но какво и как? Това бе въпросът. Коментирахме неблагоприятно нелепия телеграфен стил. Джунглата около нас не казваше нищо, тя не ни позволяваше да погледнем много далеч. Скъсана завеса от червена басма висеше на входа на колибата и тъжно се вееше в лицата ни. Жилището бе полуразрушено, но бе ясно, че тук е живял човек, и то не много отдавна. Бе останала грубо скована маса — дъска върху два кола, купчинка боклук се мъдреше в тъмния ъгъл, а до вратата намерих една книга. Тя беше без корици, страниците бяха невероятно зацапани от пръсти, но книгата бе грижливо пришита отново с бял памучен конец, който все още изглеждаше чист. Книгата бе рядка находка. Заглавието ѝ беше „Изследване на някои положения на мореплаването“ от Таусър, Таусън или нещо подобно, от флотата на негово величество. Книгата изглеждаше много скучно четиво с илюстрации и диаграми и отблъскващи колони цифри, а изданието бе отпреди шестдесет години. Разтворих тази изумителна антикварна рядкост с голяма нежност, за да не се разпадне в ръцете ми. В книгата Таусън, или Таусър, изследваше с въодушевление устойчивостта на корабните въжета, съоръжения и други подобни въпроси. Книгата не бе интересна. Но в нея веднага усетих целеустременост на намерението, искрена загриженост за най-доброто изпълнение на работата. Всичко това придаваше на тези скромни страници, съставени преди толкова години, блясък, различен от професионалния. Простият стар моряк и неговите корабни въжета и скрипци ме накараха да забравя джунглата и поклонниците и ми дадоха приятното усещане, че съм открил наистина нещо

действително. Фактът, че такава книга се намираще тук, бе невероятен сам по себе си, но още по-невероятни бяха написаните с молив върху полето бележки, които недвусмислено се отнасяха до текста. Не можех да повярвам на очите си! Те бяха шифър! Да, бележките приличаха на шифър. Представете си човек, който носи със себе си такава книга на края на земята, да я изучава — и си прави бележки, с шифър при това! Наистина изумителна загадка.

Смътно дочух обезпокоителен шум и когато повдигнах очи, видях, че купчината дърва е изчезнала и че управителят и всички поклонници махат и викат от реката. Пъхнах книгата в джоба си. Уверявам ви, че когато престанах да чета, имах чувството, че с мъка се откъсвам от закрилата на старо и здраво приятелство.

Подкарах отново нещастната черупка. „Това е този жалък търговец — този похитител!“ — възкликна управителят, като гледеше със злоба мястото, което току-що бяхме напуснали. „Сигурно е бил англичанин“ — казах аз. „Това няма да го спаси от неприятности, ако не внимава“ — промърмори зловещо управителят. Отбелязах с престорена невинност, че никой не е застрахован от неприятности на този свят.

Течението бе станало по-бързо, а параходчето сякаш щеше да предаде всеки миг богу дух. Гребното колело се движеше лениво и аз се вслушвах в пулса на машината, защото наистина очаквах всеки момент злощастната черупка да откаже да работи. Сякаш наблюдавах последните слаби предсмъртни тръпки на живо същество. И все пак продължавахме да пълзим. Понякога си избирах дърво пред нас, за да измеря скъсяващото се разстояние до Курц, но неизбежно го изгубвах от погледа си, преди да се изравним с него. Човешкото нетърпение не издържа продължително време на една и съща гледка. Управителят показва известно примиренчество. Аз се нервирах, беснеех и спорех със себе си дали да говоря открито с Курц, но преди да дойда до някакво решение, ми хрумна мисълта, че моята реч или моето мълчание, всъщност което и да е мое действие, щеше да бъде съвършено безплодно. Има ли значение това, което човек знае или се прави, че не знае? Какво значение има кой е управителят? Понякога такъв миг на прозрение осенява човека. Съществените страни на този въпрос лежаха дълбоко под повърхността, извън моя обхват и извън моята власт.

Привечер на втория ден пресметнахме, че се намираме на около осем мили от лагера на Курц. Аз исках да продължим, но управителят изглеждаше смутен и предложи да изчакаме до следващата сутрин, тъй като плаването в тази част на реката било много опасно, а и слънцето се бе спуснало вече много ниско. „Още повече — напомни той — че според предупреждението трябваше да се приближим през деня, а не привечер, нито пък по тъмно.“ Това бе умен съвет. Осем мили означаваше почти три часа път и аз бях забелязал подозрителни вълнички в горната част на реката. Въпреки всичко бях неизказано ядосан от закъснението и всъщност съвсем безсмислено, защото още една нощ нямаше никакво значение след толкова месеци закъснение. Тъй като имахме достатъчно дърва, а при това се налагаше да бъдем предпазливи, закотвих корабчето в средата на реката. Мястото бе тясно и право, издигнато като железопътен насип. Здрачът изпълни реката дълго преди залез-слънце. Водата течеше гладко и бързо, но по бреговете цареше безмълвна неподвижност. Живите дървета, оплетени с лиани и друга растителност, сякаш се бяха вкаменили до най-малкото клонче, до най-лекото стръкче трева. Това не бе сън, а неестествено състояние, като транс. Никъде не се чуваше ни най-малък звук. Огледахме се изумени и помислихме, че сме оглушали — след това нощта падна внезапно и ни ослепи. В три часа сутринта се гмурна някаква голяма риба и острият ѝ плясък във водата ме накара да подскоча като стреснат от изстрел на пушка. Когато слънцето изгря, над нас лежеше бяла мъгла, топла и лепкава и още по-заслепяваща от нощта. Тя не се движеше, а просто лежеше около нас като плътна маса. В осем или девет часа тя се вдигна внезапно, тъй както се разтварят капациите на прозорците. Видяхме извисяващото се множество дървета, огромната сплъстена джунгла, горящия малък диск на слънцето над нея — всичко мъртвешки неподвижно, — а след това белите капаци изведнъж се затвориха отново плавно, сякаш се бяха плъзнали по намаслени релси. Заповядах да пуснат пак котвата, която бяхме започнали да прибираме. Преди веригата да се бе изнизала във водата с притъпен шум, в мътния въздух бавно се издигна пронизителен вик, навяващ безкрайна пустота. След това замлъкна. Остър вой и дива врява изпълниха ушите ми. Пълната неочакваност на звука ме накара да потреперя от ужас. Не зная как подействува той на другите. Имах чувството, че самата мъгла е изкрещяла, така внезапно и едновременно

от всички страни отекна тази мощна и печална врява. Нейният връх бе взрив от почти непоносими ужасни писъци, които изведнъж замряха и ни оставиха да се ослушваме замръзнали в най-различни глупави пози в почти еднакво ужасяващата невероятна тишина. „Господи, какво значи това?“ — заекна един от поклонниците, дребен дебел човек с червеникава коса и ръждиви бакенбарди, който носеше ботуши и розова пижама, затъкната в чорапите. Други двама гледаха със зяпнали уста цяла минута, след това се втурнаха в малката рубка и дотърчаха оттам, като се оглеждаха уплашено на всички страни, с пушки в ръце, готови за стрелба. Виждахме само корабчето, на което се намирахме, а неговите очертания бяха така неясни, сякаш всеки момент щеше да се разпадне на съставните си части, и мъглива ивица вода, може би две стъпки широка, около него — това бе всичко. Светът бе изчезнал за очите и ушите ни. Бе просто изчезнал, пометен, без да остави след себе си нито шепот, нито сянка.

Минах напред и заповядах да приберат котвата, за да можем при нужда да подкараме корабчето. „Ще ни нападнат ли?“ — прошепна ужасен глас. „Ще ни прережат гърлата в тази мъгла“ — промърмори друг. Лицата се изопваха от напрежение, ръцете леко трепереха, очите забравяха да мигат. Бе много интересно да наблюдаваш контраста между израза на белите и черните от екипажа, които също като нас не познаваха тази част на реката, въпреки че домовете им бяха само на осемстотин мили разстояние. Белите, разбира се, силно разтревожени, изглеждаха дълбоко смутени от неистовата врява. Черните имаха напрегнат, заинтересован вид, но лицата им, общо взето, бяха спокойни, дори някои се хилеха, като прибираха котвата. Няколко души размениха кратки изречения, с които сякаш разрешиха задоволително въпроса. Водачът им, млад широкоплещест негър, облечен в тъмносини парчета плат с ресни, остри ноздри и с изкусно навита на мазни масурчета коса, застана до мен. „А, а!“ — възкликнах аз, за да изрека нещо дружелюбно. „Хвани ги — той се озъби, като разтвори страшно очи, а острите му зъби блеснаха жестоко. Хвани ги. Дай ни ги.“ „На вас?“ — попитах аз. — „Какво ще правите с тях?“ „Ще ги изядем!“ — каза той кратко и като се облегна на желязната ограда, се загледа в мъглата с достойнство, потънал в дълбок размисъл. Сигурно щях да бъда ужасен, ако не бях се сетил, че той и другарите му са вероятно много гладни. Сигурно бяха гладували през последния

месец. Те бяха наети за шест месеца (уверен съм, че нито един от тях нямаше точна представа за времето като нас, след безкрайните векове). Те все още бяха част от началото на времето — и нямаха нашия наследен опит. Разбира се, щом имаше парче хартия, попълнено в съответствие с някакъв фарсов закон, никой не се замисляше как ще преживеят тези хора. Наистина, те си бяха донесли развалено месо от хипопотам, което нямаше да им стигне за дълго, дори ако поклонниците по време на една отвратителна сцена не бяха изхвърлили голяма част от месото в реката. Това бе проява на своеволие, но всъщност бе акт на законна самозащита. Човек не можеше да вдишва миризмата на умрял хипопотам, когато спи, яде, ходи, и в същото време да запази несигурната си власт над живота. Освен това всяка седмица им бяха давали три парчета медна жица, дълга около девет инча. Според теорията черните щяха да си купят храна с тази валута в крайречните села. *Ясна* ви е картината. Или нямаше никакви села по реката, или хората бяха настроени враждебно, или пък управителят — той като нас се хранеше с консерви и от време на време със старо козе месо — не желаше да спира параходчето по една или друга причина. Освен ако не глътнеха самата тел или не уловяха с нея риба, не виждах ползата от твърде високата им заплата. Трябва да кажа, че тя бе изплащана с точност, достойна за най-голямата и най-почтена фирма. За останалите единствената храна — въпреки че тя ни най-малко не приличаше на храна, бяха няколко бучки от някакво тесто с мръсен лилав цвят, завито в листа, което те гълтах на толкова малки парченца, че не бе възможно да ги засити. Защо не ни нападнаха — тридесет и пет на брой — и не се наядоха както трябва нито веднъж, и досега не зная. Те бяха едри хора и не можеха да преценят последиците, а бяха смели и силни дори сега, въпреки че кожата им не бе вече лъскава и мускулите им — омекнали. Разбрах, че нещо ги възпира — някаква неразгадаема човешка тайна. Аз ги наблюдавах с бързо растящ интерес — не защото мислех, че могат скоро да ни изядат, въпреки че точно тогава забелязах изведнъж колко хилави изглеждат поклонниците и се надявах, да, решително се надявах, че моят вид не е толкова — как да кажа, толкова... неапетитен. Това бе невероятна суета, прилична на сомнамбулизъм, който изпълваше всичките ми дни по онова време. Може би имах и треска. Човек не може да живее, като си мери непрекъснато пулса.

Преди често бях имал треска — игривите леки удари на джунглата, подготовката на настъплението, което неизбежно се разразяваше. Да, аз ги наблюдавах като човешки същества и се интересувах от техните импулси, мотиви, възможности и слабости, подложени на изпитанието на неумолимата физическа необходимост. Въздържаност! За каква въздържаност може да става дума? Не бе ли това суеверие, отвращение, търпение или страх, или някаква първобитна чест? Никой страх не може да устои на глада, никакво търпение не може да го укроти, няма отвращение там, където има глад; а що се отнася до суеверия, вярвания, това, което наричаме принципи, те са по-нищожни от плява, разпръсната от вятъра. Нима не познавате чудовището на продължителния глад, неговото влудяващо мъчение, неговите черни мисли, неговата мрачна и страшна жестокост? Аз го познавам. Човек се нуждае от цялата си вродена сила, за да се бори с глада. По-лесно е да превъзмogneш загубата на близък, на чест или гибелта на собствената си душа, отколкото да победиш продължителния глад. Тъжно, но факт. Никакви земни причини не въздържаха тези хора. Въздържаност! По-скоро бих очаквал въздържаност от хиена, която се рови из труповете по полесражението. Но това бе истина, ослепяваща истина, която виждах като морската пяна, като браздата върху неизбродната загадка, по-велика от странната и необяснима нотка на отчаяна мъка в дивия хор, който бе връхлетял върху нас от речния бряг сред сляпата белота на мъглата.

Двама поклонници се караха шепнешком: „Левия бряг!“ „Не, не, защо говориш така? Десния, разбира се!“ „Въпросът е много сериозен — каза управителят зад гърба ми. — Ще бъда много съкрушен, ако се случи нещо с господин Курц, преди да пристигнем.“ Погледнах го и не изпитах никакво съмнение, че говори искрено. Той се стараеше да запази видимата същност на нещата. Това бе неговата въздържаност. Но когато промърмори, че трябва да продължим веднага, дори не си направих труд да му отговоря. И двамата знаехме, че това е невъзможно. Ако се откъснем от средата на реката, щяхме да увиснем във въздуха — в безвъздушното пространство. Нямахме да знаем накъде да пътуваме — нагоре или надолу по течението, или към бреговете, докато не стигнем единия или другия бряг, а след това нямаше да знаем къде се намираме. Разбира се, не помръднах корабчето. Нямах никакво желание да причиня корабкрушение. А

едва ли имаше по-ужасно място за корабокрушение. Щяхме да се издавим. Дали щяхме да се издавим веднага, не зная, но бях съвсем сигурен, че щяхме да загинем бързо. „Нареждам ви да поемете риска“ — каза той след кратко мълчание. „Отказвам да поема какъвто и да е риск“ — казах аз късо и това бе очакваният от него отговор, въпреки че тонът ми го изненада. „В такъв случай трябва да се подчиня на решението ви. Вие сте капитанът“ — каза той с подчертана вежливост. Обърнах се леко към него в знак на благодарност и се загледах отново в мъглата. Колко щеше да продължи всичко това? Изглеждаше съвсем безнадеждно. Пътят към Курц, който изравяше слонова кост в тази страшна джунгла, бе изпълнен с опасност. Сякаш той бе спящата царкиня в омагьосания замък. „Мислите ли, че ще ни нападнат?“ — попита поверително управителят.

Не мислех, че ще ни нападнат — по няколко очевидни причини. Гъстата мъгла бе една от тях. Ако те изоставеха брега, щяха да се изгубят като нас, ако се опитаме да тръгнем. Джунглата на двата бряга бе съвсем непроницаема и все пак в нея светеха очи, които ни бяха видели. Храстите покрай реката бяха много гъсти, но растителността зад тях бе очевидно проходима. През краткото време, когато се бе вдигнала мъглата, не бях зърнал лодки на реката, поне нямаше никакви около корабчето. Но естеството на шума, на крясъците, които бяхме чули, изключваше вероятността от нападение. Тези крясъци не носеха свирепостта, която вещае незабавно враждебно намерение. Въпреки че бяха неочаквани, необуздани и страшни, те ми бяха внушили дълбока мъка. По някаква причина параходчето бе изпълнило тези диваци с неудържима скръб. Опасността се криеше в близостта ни с една голяма човешка страст, която всеки миг можеше да се отприщи. Дори най-страшната мъка може да се изрази в насилие — въпреки че най-често тя се изразява в апатия... Как ме гледаха поклонниците! Нямаха сърце да се захият, нито дори да ме наругаят; но вярвам, че ме помислиха за луд — полудял от ужаса, преживял снощи. Изнесох истинска лекция. Уважаеми господа, нямаше смисъл да се тревожа. Дали стоях на пост? Разбирате, че непрекъснато наблюдавах мъглата дали няма да се вдигне скоро, както котката наблюдава мишката. Все едно, че очите ни бяха заровени в планина от памук. Тази пелена ни стягаше и задушаваше. Въпреки че звучи невероятно, това бе абсолютно съобразено с фактите. Това, което по-късно споменавахме като

нападение, бе всъщност опит да бъдем отблъснати. Действието не бе нападателно — то дори не бе отбранително в обикновения смисъл на думата: беше предприето под натиска на отчаянието и в своята същност бе акт на самозащита.

То започна два часа след като се вдигна мъглата, приблизително на миля и половина под лагера на Курц. След като бяхме се въртели и блъскали около един завой на реката, изведнъж аз зърнах островче, прилично на люлка от светлозелена трева, в средата на течението. Нямаше друго такова островче наоколо, но когато навлязохме по-навътре в реката, забелязах, че това е началото на дълъг пясъчен нанос или низ от такива образувания, които се простираха по протежението на реката. Бяха безцветни, реката леко се плискаше над тях и те личаха под повърхността на водата, както личи човешкият гръбнак под кожата. Реших да мина отдясно или отляво на тези островчета. Бреговете изглеждаха съвсем еднакви, а също и дълбочината; но бяха ми казали, че лагерът се намира на западната страна, и, естествено, аз се отправях към западното течение.

Току-що бяхме навлезли надълбоко, когато разбрах, че течението е много по-тясно, отколкото бях предполагал. Наляво от нас се простираше дългата плитчина, а надясно се издигаше високият и стръмен бряг, гъсто обрасъл с растителност. Над храстите се извисяваха дървета в стройни редици. Клоните висяха гъсто над реката и на отделни места цели дървета се свеждаха над водата. Денят вече клонеше към залез, ликът на джунглата тъмнееше, а върху реката бе паднала широка сянка. Ние плавахме в сянката — много бавно, както можете да си представите. Отклоних корабчето към брега, към най-дълбоката вода, според пръта, с който я измервахме. Един от гладните ми и търпеливи приятели се движеше точно под мен. Параходчето приличаше съвсем на шлеп. На палубата се намираха две малки дървени къщички с врати и прозорци. Парният котел бе в предната част, а машината на кораба — отзад. Над целия съд висеше лек покрив, подпрян от стълбове. Коминът минаваше през покрива, а пред комина се намираше малка рубка, изградена от леки талпи. Оттам управлявахме параходчето. В рубката имаше кушетка, два походни стола, заредена пушка образец „Мартини — Хенри“, в ъгъла малка масичка и щурвалът. А отпред — широка врата и големи капаци от двете страни. Тези капаци бяха винаги отворени. Прекарвах дните си,

кацнал там горе, на покрива, пред вратата. Нощем спях или се опитвах да спя на кушетката. Кормчията бе добре сложен негър от крайбрежно племе и обучен от нещастния ми предшественик. На ушите му висяха медни обици, от кръста до глезените бе загърнат със син плат и в този си вид той се мислеше за много красив. А беше най-големият глупак, когото познавах. Когато бях до него, караше корабчето с безкрайно перчене, но ако се отместех, начаса ставаше жертва на безумен страх и можеше да изостави корабчето-развалина на произвола на съдбата.

Наблюдавах пръта, с който измервахме дълбочината, и с раздражение виждах, че след всяко потапяне все по-голяма част от него стърчи над водата. Изведнъж забелязах, че този, който потапяше пръта, престана да работи и се изпъна по гръб на палубата, без да извади пръта от реката. Но продължаваше да го държи и прътът пореше водата. В същия миг огнярят, когото също виждах под себе си, изведнъж седна пред пещта и скри главата си. Това ме изуми. Бързо огледах реката, защото се приближавахме до потънал ствол. Клончета, малки клончета летяха на кичури около нас. Те свистяха от двете ми страни и ме шибаха отзад. През цялото време реката, бреговете и джунглата бяха много тихи — съвършено тихи. Чувах само тежкия тъп звук на гребното колело и шумоленето на листата по дърветата. Едва заобиколихме потъналото дърво. Боже мой, стрели! Някой стреляше по нас! Втурнах се в рубката да затворя капака откъм брега. Онзи глупак, кормчията, с ръце върху спиците на кормилото повдигаше високо коленете си, тропаше с крака и хапеше бърни като див кон, на който са сложили юзда. Да върви по дяволите! Ние се плъзгахме само на десет стъпки от брега. Трябваше да се наведе през отвора, за да прихлупя тежкия капак, и в този миг сред листата точно срещу мен зърнах лице, което ме наблюдаваше яростно и упорито. Изведнъж, сякаш бе паднало перде от очите ми, дълбоко в напластения мрак видях голи гърди, ръце, крака и горящи очи — джунглата гъмжеше от човешки крайници в движение, блестящи, бронзови. Клоните се тресяха, люлееха, шумяха и от тях летяха стрели. След това капакът се затвори. „Карай направо!“ — казах аз на кормчията. Сякаш главата му бе вкочанена, очите му се въртяха в орбитите, той продължаваше да тропаш с крака, а на устата му се появи лека пяна. „Тихо!“ — казах аз вбесен. Сякаш бях заповядал на дърво да не се люлее при вятър. Изскочих навън, под мен се чу тътнеж от крака по железната палуба, паника и

възкличания, а някакъв глас изкрещя: „Не можем ли да се върнем обратно?“, когато в този миг зърнах бразда във водата точно пред нас във формата на буквата V. Какво? Още едно потънало дърво! Под краката ми се разнесе залп. Поклонниците стреляха и просто хвърляха олово в джунглата. Пелена от дим падна пред корабчето. Почнах да ругая. Сега не можех да видя нито браздата във водата, нито потъналото дърво. Стоях на входа, надзъртах навън, а стрелите се сипеха на цели рояци. Може би те бяха отровни, но на пръв поглед сякаш не можеха да убият дори котка. Джунглата започна да вие. Секачите нададоха войнствен крясък и гърмежът на пушка зад гърба ми ме оглуши. Погледнах през рамо и когато се втурнах към кормилото, рубката бе все още изпълнена с шум и пушек. Онзи глупак бе изоставил всичко, бе отворил капака и гърмеше с пушката. Той стоеше пред отвора с навъсено лице и аз му изкрещях да се върне, докато оправях курса на корабчето. Нямаше къде да се обърна, дори и да исках. Потъналият дънер се намираше съвсем наблизко в проклетия дим, нямаше време за губене и аз насочих корабчето право към брега — към брега, където водата бе по-дълбока.

Плувахме бавно покрай надвисналите клони във водовъртеж от начупени вейки и летящи листа. Залповете отдолу спряха, щом се изпразниха пушките на поклонниците. Обърнах бързо глава и очите ми се плъзнаха по рубката от единия капак до другия. Погледнах обезумелия кормчия, който се заканваше към брега с празната пушка и крещеше неистово, и забелязах неясни очертания на хора, които тичаха прегънати одве, които скачаха и се плъзгаха, мимолетни, мъгляви. Нещо голямо се появи във въздуха непосредствено пред капака, пушката падна в реката, човекът отстъпи бързо назад, погледна ме през рамо пронизателно и свойски и се строполи в краката ми. Главата му удари кормилото два пъти и краят на предмета, приличен на дълъг бастун, изтрополя и обърна походното столче. Имах чувството, че след като е измъкнал този предмет от някого на брега, кормчията е загубил равновесие. Лекият дим се разсея. Заобиколихме потъналото дърво и гледайки напред, реших да отдалеча корабчето от брега. Но изведнъж на краката ми стана топло, те се бяха овлажнили и аз погледнах надолу. Човекът се бе обърнал по гръб и ме гледаше втренчено; двете му ръце се бяха вкопчили за бастуна. Предметът бе копие, хвърлено през отвора. То се бе забило точно под ребрата му; острието не се

виждаше, но бе направило ужасен разрез в тялото. Обувките ми бяха пълни, локва кръв блестеше тъмночервена и неподвижна под кормилото, а очите на ранения светеха със страшен блясък. Залпът избухна отново. Раненият ме погледна уплашено, сграбчил копието като безценна вещ, сякаш се страхуваше, че ще му я отнема. С усилие откъснах погледа си от очите му и насочих вниманието си към корабчето. С една ръка напипах над главата си парната свирка и я задърпах бързо. Тя нададе пронизителни писъци. Тътнежът от гневни и войнствени кръсъци спря веднага, а след това от дълбините на джунглата се понесе такъв продължителен и трепетен вопъл на печал, страх и пълно отчаяние, сякаш бе изчезнала последната надежда от земята. В храсталаците настъпи страшно вълнение, дъждът от стрели секна, прозвънтяха остро няколко изстрела, а след това се възцари тишина, сред която ясно чувах ленивия звук на гребното колело. Завъртях щурвала, когато на вратата се появи поклонникът с розовата пижама, разгорещен и възбуден. „Управителят ме изпраща...“ — започна той официално, но изведнъж спря. „Боже мой!“ — възкликна и погледна ужасен ранения.

Ние, белите, застанахме над него, а блестящият му въпросителен поглед обгърна и двамата ни. Имах определеното чувство, че всеки миг ще ни попита нещо на някакъв разбираем език; но той умря, без да издаде нито звук, без да помръдне с крак или ръка, без да сгърчи нито един мускул на тялото си. Само в последния миг, сякаш в отговор на звук, на шепот, който не можехме да чуем, се намръщи, а после изразът му изчезна в черна, смъртна маска, неописуемо мрачна, зловеща и застрашителна. Блясъкът на въпросителния поглед се стопи бързо в пустата изцъкленост на смъртта. „Можете ли да управлявате кораба?“ — попитах агента нетърпеливо. Това изглеждаше много съмнително; но аз грабнах ръката му и той веднага разбра, че искам да подкара корабчето. Да си кажа истината, изпитвах болезнено желание веднага да си сменя обувките и чорапите. „Той е мъртъв!“ — каза другият безкрайно удивен. „Без съмнение“ — отговорих аз, дърпайки като луд връзките на обувките си. „Между другото предполагам, че и господин Курц е вече мъртъв.“

В момента това бе главната ми мисъл. Изпитах остро чувство на разочарование, сякаш бях открил, че съм се стремил към нещо, лишено от осезаемост. Не бих могъл да бъда по-отвратен, ако трябваше да

измина този път само за да разговарям с господин Курц. Да разговарям със... Хвърлих едната обувка в реката и осъзнах, че именно към това съм се стремял — да разговарям с Курц. Осени ме странното откритие, че никога не бях си го представял като човек, който върши нещо, а като човек, който разговаря. Не си казах: „Сега вече никога няма да го видя“ или „Сега вече никога няма да му стисна ръката“, а само: „Сега вече никога няма да го чуя.“ За мен той бе само глас. Не че не го свързвах с определена дейност. Нали бях чувал с всички отсенки на завист и възхищение, че е събрал, разменил, ограбил или откраднал повече слонова кост от всички останали агенти, взети заедно! Но той бе надарено същество, от всичките му таланти най-яркият негов дар, който криеше усещането за истинското му присъствие, бе способността му да разговаря, думите му, красноречието му — това удивително и осеняващо, най-възвишено и най-презряно качество, трепкащ поток светлина или вероломно течение, което извираше от сърцето на непрогледния мрак.

Другата обувка също полетя и падна в дяволската река. Аз си помислих: „Всичко е свършено. Закъсняхме, той е изчезнал, дарът му е изчезнал, прекършен от копие, стрела или тояга. Никога вече няма да чуя как говори този човек.“ Мъката ми бе странно дълбока и остра, като чувството, което бях усетил във виещата скръб на диваците в джунглата. Едва ли бих се почувствувал по-самотен и пуст, ако ме бяха ограбили от някаква вяра или бях пропуснал щастието в живота си... „Защо въздишате така страшно? Безумие? Да, безумие. Боже милостиви! Нима човек не трябва никога... Подайте ми малко тютюн...“

Настъпи дълбока тишина, светна клечка кибрит и се появи слабото лице, изморено и хлътнало, с провиснали гънки и отпуснати клепачи, дълбоко замислено. Той дърпаше силно от лулата си, лицето му сякаш се отдалечаваше и изчезваше в нощта всеки път, когато припламваше огънчето на кибрита. Клечката угасна.

„Каква нелепост! — извика той. — Това е най-трудната част на разказа... Вие сте тук, закотвени и с по два сигурни адреса, като кораб с две котви, месарят на едната страна на улицата, полицаят на другата, чудесен апетит и нормална температура — чувате, нали, — нормална от началото до края на годината. А казвате: страшна нелепост! Нелепост! Уважаеми господа, какво можете да очаквате от човек, който

току-що е захвърлил чифт нови обувки в реката само от разстроени нерви? Като си мисля сега, не разбирам как не се разплаках тогава. Общо взето, гордея се с издръжливостта си. Но бях болезнено засегнат от мисълта, че съм изгубил безценното предимство да чуя надарения Курц. Разбира се, грешах. Предимството ме очакваше. Да, всъщност чух повече, отколкото трябва. И бях прав. Глас. Той не бе повече от глас. И аз чух — Курц — него — този глас — други гласове — само гласове — и споменът от онзи миг още кръжи около мен, неумолим като предсмъртния гърч на необхватен брътвеж, глупав, жесток, кален, див или просто долен, без всякакъв смисъл. Гласове, гласове — даже самото момиче — сега...”

И Марлоу замълча за дълго.

— Прогоних най-сетне духа на дарбите му с измама — поде той изведнъж. — Момиче! Какво, момиче ли споменах? Тя няма нищо общо с това — никак дори. Те — имам предвид жените, — те нямат нищо общо с това, не трябва да имат. Те трябва да си останат в собствения си красив свят, за да не стане нашият по-ужасен. О, тя трябваше да бъде държана настрана. Ако можехте да чуете изровеното тяло на господин Курц да казва: „Моята годеница.“ Ако можехте да видите как тя нямаше нищо общо с всичко това. А високото чело на господин Курц! Казват, че косата продължава да расте понякога след... но този... екземпляр бе великолепно плешив. Джунглата го бе докоснала по главата и главата му бе станала топка — топка от слонова кост; тя го бе помилвала и той бе изсъхнал; тя го бе обладала, любила, прегръщала, тя бе влязла в кръвта му, бе похитила плътта му и бе запечатала душата му със своята чрез отвратителните сатанински обреди. Той бе разглезеният ѝ любимец. Слонова кост? Да, купища, камари от слонова кост. Старата колиба от кал пращеше от слонова кост. Човек би помислил, че не е останало парченце слонова кост под и над земята из цялата страна. „Повечето са вкаменелости“ — бе казал управителят пренебрежително. Тази слонова кост не бе по-вкаменяла от мен; но те я наричаха вкаменелост, когато я копаеха. Оказва се, че понякога негрите наистина заравят зъбите на слона, но очевидно не са могли да заравят тази слонова кост достатъчно дълбоко в земята, за да спасят надарения господин Курц от съдбата му. Напълнихме корабчето с нея, а също издигнахме камари на палубата. Така той ѝ се радваше, докогато можеше да гледа, защото бе благодарен за тази услуга до

последния си миг. Да можехте да го чуете как казва: „Моята слонова кост.“ О, да, аз го чух. „Моята годеница, моята слонова кост, моят лагер, моята река, моята...“ Всичко беше негово. Тези думи ме накараха да замра, да чакам джунглата да се разкикоти гръмко, с кикот, който да разлюлее неподвижните звезди. Всичко беше негово, но това бе дребна работа. Важното бе да се узнае чий бе той и кои сили на мрака го държаха в плен. Тази мисъл ме караше да настръхвам целият. Бе невъзможно и страшно човек да си представи това. Той бе заел високо място сред дяволите на онази земя — казвам това в буквалния смисъл на думата. Вие не можете да разберете. Как бихте могли? Когато под вас, под краката ви има здрав паваж, заобиколени сте от любезни съседи, готови да ви развеселят или ухапят, вие, които с лека стъпка минавате от месаря до полицаия и обратно, които живеете сред свещения ужас от скандала, бесилката и лудницата — как можете да си представите къде могат да отведат човека неокваните му крака през първите векове на неговото съществуване в самотата му, в пълната самота без полицаи, в тишината, в пълната тишина, където не се чува шепнещият глас на любезния съсед, който ви плаши с общественото мнение? Тези дребни неща правят всичко толкова различно. Когато те изчезнат, трябва да разчиташ на собствената си вродена сила, на собствената си способност да бъдеш верен. Разбира се, може да си прекалено голям глупак, за да сгрешиш — прекалено глупав дори, за да разбереш, че си подвластен на мрака. Предполагам, че никога никой глупак не е продал душата си на дявола: глупакът е прекалено глупав, а дяволът е прекалено голям дявол — не зная кое от двете. Или може да си страшно възвишено същество, съвършено глух и сляп към всичко освен към небесните звуци и гледки. Тогава за тебе земята е само преходно място — а дали ще спечелиш, или загубиш от това, не зная. Но повечето от нас не са нито едното, нито другото. За нас земята е място, където трябва да живеем с различни гледки, звуци, а също и миризми, по дяволите; да вдишваме мириса на умрял хипопотам, така да се каже, и да не се замърсим. И точно в този момент силата ви трябва да дойде на помощ, вярата ви е способността да изкопаете невзрачни дупки, в които да заровите тези слабости — точно в този момент трябва да дойде на помощ силата на предаността не към вас самите, а към една неясна и непосилна задача. А това е много трудно. Разберете ме правилно, не се опитвам да извиня, нито дори да обясня.

Мъча се да разгада за себе си господин Курц — сянката на господин Курц. Този дух, изникнал от Небитието, ми довери изумителната си тайна, преди да се стопи. Това стана, защото можеше да говори с мен на английски. Истинският Курц е получил част от образованието си в Англия и... както той бе достатъчно любезен да ми съобщи... предаността му бе правилно насочена. Майка му била половин англичанка, а баща му половин французин. Цяла Европа бе допринесла за създаването на Курц; и скоро научих, че съвсем подходящо „Международното дружество за потискане на дивашките обичаи“ му възложило да напише доклад, който да ръководи бъдещата дейност на дружеството. И той го бе написал. Аз го видях, прочетох го. Докладът беше сладкодумен, той блестеше с красноречие, но бе твърде напрегнат според мен. Курц бе намерил време да изпълни седемнадесет страници със ситния си почерк! Но това сигурно е станало, преди да се разбият неговите, да кажем, нерви и преди да води някакъв полунощен танц, завършил с отвратителни обреди и жертвоприношения, които, доколкото можах с неохота да разбера от различни места, били положени в нозете му, разбирате ли, пред самия господин Курц. Но докладът му бе чудесен. Обаче началният параграф, в светлината на това, което научих по-късно, ми се струва сега зловещ. Той започваше с аргумента, че ние, белите, от гледище на настоящия етап на развитието ни „сигурно им изглеждаме“ (на диваците) като свръхестествени същества — отиваме при тях с властта на божеството и пр., и пр. „Като използваме волята си, ние можем да упражним почти неограничено въздействие за добро“ и т.н., и т.н. От този пункт нататък той летеше из висините и ме увлече със себе си. Заключение то му бе великолепно, въпреки че бе трудно да се запомни. То ми внуши екзотичен Безкрай, управляван от величествена Добродетелност. То ме накара да потреперя от възторг. В заключение се криеше безкрайната сила на красноречието — на думите, — на пламтящите благородни слова. Там нямаше практически намеци, които да прекъснат вълшебното течение на фразата, освен една забележка в края на първата страница, очевидно надраскана много по-късно с несигурна ръка, и в заключението на този развълнуван зов към алтруизма във вас тази забележка, ярка и ужасяваща, ви изгаряше като светкавица в чисто небе: „Унищожете всички скотове!“ Най-странното бе, че той очевидно бе забравил този ценен послепис, защото по-късно, когато в

известен смисъл дойде на себе си, няколко пъти ме помоли да се погрижа за „брошурата ми“ (както той я нарече), тъй като тя положително щяла да повлияе върху кариерата му в бъдеще. Имах пълни сведения за това, а по-късно щях да се погрижа и за неговата памет. Достатъчно много съм направил за това и съм си извоювал неоспоримото право, ако пожелаея, да я положа във вечен покой в боклукчийската кофа на напредъка между другите отпадъци или, образно казано, между мъртвите котки на цивилизацията. Но както виждате, не пожелах това. Той не може да бъде забравен. Какъвто и да бе, той не беше обикновен. Притежаваше способността да очарова и ужасява първобитните души и да ги кара да танцуват бясно в негова чест; също така изпълваше дребните души на поклонниците с горчиви съмнения; бе намерил поне един предан приятел и покорил една душа, която не бе първобитна, нито пък омърсена с егоизъм. Не, не мога да го забравя, въпреки че не бих твърдял, че той е заслужавал цената на смъртта, която платихме, за да стигнем до него. Ужасно ми липсваше убитият кормчия, липсваше ми дори когато тялото му още лежеше в рубката. Може би съжалението ми за един дивак, който едва ли имаше по-голямо значение от песъчинка в тази черна Сахара, ще ви се стори странно. Нима не разбирате, че той бе вършил нещо, бе управлявал корабчето! Месеци наред бе стоял зад гърба ми — помощник — инструмент. Връзката ни бе нещо като съдружие. Той караше корабчето, а аз се грижех за него. Тревожех се за пропуските му и така се бе създала дълбока връзка помежду ни, която осъзнах едва когато тя бе внезапно прекъсната. А интимната дълбочина на погледа, който ми отправи, когато го прободоха, се бе забила в паметта ми като зов за далечно родство, издигнат в един върховен миг.

Бедният глупак! Защо не затвори капака! Той бе невъздържан, бе невъздържан — също като Курц, — дърво, блъскано от вятъра. Веднага щом обух чисти обувки, аз го извлякох навън, след като най-напред изтръгнах копието от тялото му, операция, която, признавам, извърших със затворени очи. Петите му чукнаха едновременно о малкия праг на вратата; раменете му бяха притиснати към гърдите ми, аз го прегърнах изотзад. Беше тежък, тежък; по-тежък от всеки друг човек на земята. След това без повече шум го хвърлих във водата. Течението го грабна, сякаш бе стрък трева, и тялото се обърна два пъти, преди да изчезне завинаги от погледа ми. Всички поклонници и управителят се бяха

обърнали към рубката, бръщолевеха като ято разтревожени свраки и за миг се разнесе шепот на неодобрение към безсърдечната ми деловитост. Не можех да си представя защо искат да държат трупа на корабчето. Може би за да го балсамирят. Но чух друг шепот, много позловещ, на палубата под мен. Приятелите ми, секачите, също не одобриха постъпката ми по много по-сериозна причина — въпреки че тя бе съвсем недопустима. Съвсем! Бях решил, че ако умрелият кормчия трябва да бъде изяден, само рибите щяха да направят това. Той бе много посредствен кормчия приживе, но сега в смъртта си лесно можеше да се превърне в огромно изкушение и да причини страшни неприятности. Освен това трябваше да поема кормилото, защото човекът с розовата пижама се оказа страшен некадърник.

Така направих, щом свърших с простото погребение. Движехме се със средна скорост, точно по средата на течението, и слушах разговорите около мен. Те разкриваха убеждението, че Курц е загинал, че лагерът е унищожен и пр., и пр. Червенокосият поклонник бе много щастлив, че поне сме отмъстили за Курц. „Сигурно оставихме страшна сеч в джунглата, а? Как мислите?“ Той буквално танцуваше, този дребен, кръвожаден, рижав тип. А едва не припадна, когато видя ранения кормчия! Не можех да не кажа: „Вдигнахте чудесна пушилка, това зная.“ По начина, по който шумяха и хвърчаха горните клони на гората, бях разбрал, че почти всичките им куршуми са изстреляни много високо. Не можеш да удариш нищо, ако не се премериш и не стреляш с пушка, опряна в рамото, но тези глупаци бяха стреляли с пушки в хълбока и със затворени очи. „Отстъплението — твърдах аз и бях прав — бе предизвикано от писъците на парната свирка.“ Като чуха това, поклонниците забравиха Курц и нададоха възмутен вой срещу мен.

Управителят стоеше до щурвала и мърмореше за необходимостта да се придвижи бързо по реката, преди да се е стъмнило, когато зърнах в далечината сечище на речния бряг и очертания на някаква постройка. „Какво е това?“ — попитах. Той плесна с ръце от почуда и извика: „Лагерът!“ Веднага насочих корабчето към брега все още с намалена скорост.

През бинокъла видях хълм, изпъстрен с редки дървета без всякакви шубраци. На върха стърчеше дълга разрушена постройка, полуобрасла с висока трева. Големите дупки в острия покрив се

чернееха отдалеч. На фона на джунглата нямаше никаква ограда; но очевидно някога е имало, защото близо до къщата бяха останали пет-шест тънки пръта, грубо подкастриени, а горните им краища бяха украсени със закръглено издялани топки, но напречните пръчки помежду им липсваха. Разбира се, джунглата беше заобиколила сечището от всички страни. Речният бряг бе чист и до водата видях бял човек с шапка като колело от каруца, които махаше упорито с ръка. Като се взрях в края на джунглата, бях почти сигурен, че съм забелязал някакво движение — човешки фигури, които се промъкваха наоколо. Изкарах корабчето благоразумно покрай сечището, спрях машините и то започна да намалява ход. Човекът от лагера се развика да слезем на брега. „Нападнаха ни“ — извика управителят. „Зная, зная. Всичко е наред сега — изкрещя другият в отговор весело и жизнерадостно. — Слезте. Всичко е наред. Радвам се.“

Видът му ми напомни нещо, което бях виждал някога — нещо смешно. Докато доближавах корабчето до брега, аз се питах: „На какъв прилича този?“ Изведнъж се сетих. Приличаше ми на палячо. Дрехите му бяха направени вероятно от кафяво ленено платно. Те бяха покрити с разноцветни кръпки — сини, червени, жълти, — кръпки по гърба, кръпки отпред, кръпки на лактите, на коленете; цветна връв се виждаше на сакото му и алени кантове по маншетите на панталоните. В слънчевата светлина той изглеждаше весел и чудно спретнат, защото се виждаше колко чудесен е кърпежът. Голобрадо момчешко лице, много русо, без никакви запомнящи се черти, обелен нос, сини очички, усмивки и навъсен израз, които се гонеха по това открито лице като слънцето и сянката във ветровита равнина. „Внимавайте, капитане — извика той. — От снощи тук има потънал дънер.“ „Какво? Още едно потънало дърво?“ Признавам си, че изругах безсрамно. Едва не пробих пострадалото корабче и така щях да завърша великолепното си пътешествие. Палячото на брега обърна чипия си нос към мен. „Англичанин ли сте?“ — попита той с лице, разцъфтяло от усмивка. „А вие?“ — извиках аз, застанал на кормилото. Усмивката се стопи и той поклати глава, сякаш съжаляваше за разочарованието ми. После лицето му светна отново. „Няма значение!“ — извика окуражително. „Навреме ли сме?“ — попитах аз. „Той е там!“ — отговори палячото, като мръдна глава към върха на хълма и изведнъж видът му стана

мрачен. Лицето му приличаше на есенно небе, покрито с облаци в един миг и огрято от слънце в следващия.

След като управителят, придружен от поклонниците, всички въоръжени до зъби, отидоха до къщата, човекът се качи на корабчето. „Не ми харесва, че туземците се крият в джунглата“ — каза аз. Той ме увери сериозно, че всичко е наред. „Те са прости хора — добави той. — Радвам се, че дойдохте. Едва ги удържах.“ „Но току-що казахте, че всичко е наред!“ — извиках аз. „О, те нямаха намерение да ви сторят зло — каза той и когато се готвех да отговоря, се поправи. — Не съм. — След това добави живо: — Боже мой! Вашата рубка се нуждае от почистване!“ В следващия момент ме посъветва да оставя достатъчно пара в котела, за да надуя свирката, ако се случи неприятност. „Един остър писък на свирката ще свърши повече работа, отколкото всичките ви пушки. Те са простодушни хора“ — повтори той. Така бърбореше, че ми замая главата. Сякаш се опитваше да навакса дълъг период на мълчание и всъщност намекна и се засмя, че точно такъв е случаят. „Не разговаряте ли с господин Курц?“ — попитах аз. „Човек не разговаря с него — само го слуша — възкликна той със страшно тържество. — Но сега...“ — Размаха ръце и след миг потъна в дълбините на унинието. В следващия миг отново изплува със скок, грабна двете ми ръце, започна да ги тресе, като бръщолевеше: „Братко моряк... чест... удоволствие... възхищение... да се представя... русин... син на протойерей... правителството на Тамбов... Какво? Тютюн! Английски тютюн, превъзходен английски тютюн! Това е повече от... Това е по братски. Да запуша? Кой моряк не пуши?“

Лулата го успокои и постепенно разбрах, че бил избягал от училище и станал моряк на руски кораб; избягал отново; служил известно време на английски кораб; сега се бе сдобрил със свещеника. Той наблегна на това. „Но когато човек е млад, трябва да види света, да натрупа опит и идеи, да обогати ума си.“ „Тук ли?“ — прекъснах го аз. „Човек никога не знае! Тук се запознах с господин Курц“ — каза той по младежки категоричен и с упрек в тона. След това вече си държах езика зад зъбите. Убедил някаква холандска търговска фирма на брега да му довери стока и припаси и тръгнал за вътрешността с леко сърце и без никаква представа какво може да му се случи, като същинско дете. От две години насам скитал по реката, откъснат от всички и

всичко. „Не съм толкова млад, колкото изглеждам. На двадесет и пет години съм — каза той. — В началото старият Ван Шуйтен ме пращаше по дяволите — разказа той с огромно удоволствие, — но аз не го оставих на мира и приказвах ли приказвах, докато накрая той се уплаши, че приказките ми ще умъртвят любимото му куче. Даде ми няколко евтини стоки и пушки и ми каза, че се надява никога вече да не ме види. Добър човек е старият холандец Ван Шуйтен. Преди една година му изпратих малко слонова кост, за да не ме нарича крадец на дребно, когато се завърна. Надявам се, че я е получил. За останалото не ме е грижа. Приготвих ви дърва за горене. Това е старата ми къща. Видяхте ли я?“

Дадох му книгата на Таусън. За миг помислих, че ще ме разцелува, но се въздържа. „Единствената ми книга; и смятах, че съм я загубил — каза той, като я разглеждаше в захлас. — Толкова неприятни неща могат да се случат на човек, когато е сам. Понякога се обръщат лодки, понякога трябва да избягаш много бързо, ако някои хора се разсърдят.“ Той прелистваше книгата. „На руски ли сте водили бележки?“ — попитах аз. Той кимна. „А аз реших, че е шифър“ — казах. Изсмя се, а след това стана отново сериозен. „Много трудно удържах тези хора“ — каза той. „Искаха да ни убият ли?“ — настоявах аз. Поколеба се, а след това изрече смутено: „О, не!“ „Защо ни нападнаха тогава?“ — продължих аз с въпросите си. Той се поколеба отново, после каза смутено: „Не искат той да си отиде.“ „Не искат ли?“ — попитах аз с любопитство. Русинът поклати глава, а жестът му бе изпълнен със загадка и мъдрост. „Нали ви казвам — извика той. — Този човек обогати ума ми.“ Разтвори широко ръце и се взря в мен с безупречно кръглите си очички.

3

Погледнах го с изумление. Той стоеше пред мен с пьстроцветната си дреха, сякаш бе избягал от пътуваща трупа шутове, възторжен, фантастичен. Самото му съществуване бе невероятно, необяснимо и удивително. Той бе неразрешима загадка. Не можех да разбера как бе просъществувал досега, как бе успял да стигне толкова далеч, как бе съумял да остане жив — и защо не изчезна на часа. „Отидох малко навътре — каза той, — след това още по-навътре, а накрая отидох толкова далеч, че не зная как изобщо ще се върна някога. Но това няма значение, има време. Все ще се оправя. Веднага отведете Курц оттука, веднага, веднага ви казвам!“ Очарованието на младостта обгръщаше разноцветните му кръпки, бедността му, самотата му, пустотата на безплодните му странствувания. Месеци наред, години наред животът му не бе струвал нищо, а ето сега той стоеше пред мен, дръзко и безумно жив, на пръв поглед неунищожим само поради младостта си и безразсъдната си безочливост. Обхвана ме възторг — и завист. Очарованието го тласкаше напред, то го предпазваше от удари. Той не искаше нищо от джунглата освен място да диша и да живее. Той трябваше да съществува и да върви напред — при най-голям риск и при най-големи лишения. Ако някога чистият, непресметлив, непрактичен дух на приключението е овладявал човешко същество, това същество бе този младеж, облечен с разноцветни кръпки. Почти му завиждах, че притежава този скромнен и ясен пламък. Сякаш бе изгорил всички мисли за собственото си „аз“ така пълно, че дори когато разговаряше с мен, забравях, че той — човекът пред очите ми — бе преживял всичко това. Аз му завиждах за предаността му към Курц. Той не бе размишлявал за нея. Тя бе връхлетяла върху него и той я бе приел жадно, като съдба. Признавам, че това ми се стори най-голямата опасност, с която той се бе сблъсквал досега.

Те се бяха срещнали неизбежно като два кораба, сковани в мъртво затишие, в непосредствена близост един до друг. Предполагам,

че Курц е търсил аудитория, защото веднъж, нощувайки в джунглата, те говорили цяла нощ или по-вероятно е говорил Курц. „Говорихме за всичко — каза той възбудено при спомена. — Забравих, че съществува сън. Нощта ми се стори по-кратка от миг. За всичко! За всичко!... Също и за любовта.“ „А, той ви е говорил за любовта!“ — казах аз развеселен. „Не това, за което си мислите — извика той почти страстно. — Говорехме изобщо и той ми откри света — света!“

Размаха ръце. Намирахме се на палубата и водачът на моите секачи, който се излежаваше наблизко, впери в него големите си блестящи очи. Аз се огледах и не зная защо, но ви уверявам, че никога, никога дотогава тази земя, тази река, тази джунгла, самият свод на това пламтящо небе не бяха ми се стрували така безнадеждни и така тъмни, така неизбродими за човешката мисъл, така безмилостни към човешката слабост. „И от този миг досега вие сте с него?“ — предположих аз.

Напротив. Изглежда, че тяхната връзка е била нарушена няколко пъти. Съобщи ми с гордост, че два пъти, когато Курц бил болен, той се грижил за него. (Спомена това, сякаш бе извършил опасен подвиг.) Но Курц обикновено се скитал сам навътре в дебрите на джунглата. „Много често, когато идвах в този лагер, се налагаше да чакам дни наред, докато се завърне — каза той, — обаче си струваше да чакам! Понякога.“ „Какво правеше той, изследваше джунглата ли?“ — попитах аз. Да, разбира се. Той открил много села, а също и езеро — не знаеше точно в коя посока; опасно било да задаваш много въпроси, но повече от експедициите на Курц били за слонова кост. „По това време той не е имал стоки за размяна“ — възразих аз. „Но пък имаше много куршуми“ — отговори русинът, като погледна настрана. „С други думи, ограбвал е селата с насилие!“ — извиках аз. Той кимна. „Но не сам, разбира се“ — и събеседникът ми промърмори нещо за селищата, разположени около езерото. „Курц е накарал племето да го следва, нали?“ — предположих аз. Той помръдна на мястото си. „Те го обожаваха“ — каза той. Тонът, с който изрече тези думи, бе толкова необикновен, че аз го погледнах изпитателно. Бе любопитно да наблюдавам смесицата от силно желание и неохота да говори за Курц. Курц изпълваше живота му, поглъщаше мислите му, разпалваше чувствата му. „Какво друго можете да очаквате! — избухна той. — Курц пристигна при тях с гръм и трясък, а те никога преди не бяха

виждали такъв човек. Той бе страховит. Той може да бъде страховит. Не бива да мислите за господин Курц като за обикновен човек. Не, не! Ще ви дам един пример — няма значение, че ви го казвам, — веднъж той се опита да ме застреля, но аз не го упреквам.“ „Да ви застреля! — извиках аз. — За какво?“ „Имах малко слонова кост, подарена ми от вожд на селото до моята къща. По това време аз им ловях дивеч. Курц пожела слоновата кост и не искаше да се вслуша в гласа на разума. Заяви, че ще ме застреля, ако не му я дам, и след това ще се махне от страната, защото нищо на света не можело да му попречи да убие когото пожелае. А това бе истина. Дадох му слоновата кост. Беше ми все едно! Но аз не заминах. Не, не. Не можех да го изоставя. Разбира се, трябваше да внимавам и отново станахме приятели за известно време. Тогава той се разболя за втори път. След това се наложи да страня от него, но това няма значение. Повечето време той живееше в селата около езерото. Когато слизаше до реката, понякога се държеше любезно с мен, а понякога бе благоразумно да не го срещам. Този човек понасяше твърде много. Той мразеше всичко наоколо, но нещо го възпираше да замине. Когато можех, аз го умолявах да се махне оттук, докато все още има време. Предлагах му да заминем заедно. Той казваше «да» и си оставаше тук, тръгваше на нова експедиция за слонова кост, изчезваше със седмици, забравяше се сред тези хора — забравяше се, разбирате ли?“ „Но той е луд!“ — казах аз. Събеседникът ми запротестира възмутено. Господин Курц не можел да бъде луд. Само ако съм го чул как е говорил преди два дни, нямало да се осмеля да твърдя това... Бях взел бинокъла си, докато говорехме, и разглеждах брега, джунглата от двете страни и пространството зад къщата. Мисълта, че там, в шубраците, се крият хора, тихи и безмълвни като порутената къща на върха на хълма, ме обезпокои. Върху лицето на природата нямаше следа от изумителната приказка, която никой не бе ми разказвал, а само подсказвал с тъжни възклицания, вдигане на рамене, разпокъсани изречения и намеци, които завършваха с дълбоки въздишки. Горите наоколо стояха неподвижни като маска — тежки като заключената врата на затвор; те наблюдаваха с вид на потайно осъзнаване, с търпеливо очакване, с недостъпно мълчание. Русинът ми обясняваше, че едва напоследък господин Курц слязъл до реката и довел със себе си воините от онова езерно племе. Той отсъствувал няколко месеца, радвайки се,

предполагам, на това, което го обгражда, и се появил неочаквано с видимото намерение да ограби селата от другата страна на реката или надолу по течението. Очевидно страстта за слонова кост надделява над — как да кажа? — по-нематериалните му стремежи. Но внезапно състоянието му се влошило. „Чух, че лежи безпомощен, и затова пристигнал — рискувах — каза русинът, — той е зле, много зле.“ Насочих бинокъла си към къщата. Там нямаше никакви признаци на живот, но виждах порутения покрив, дългата ограда от кал, която надничаше над тревата, с трите малки квадратни дупки, които служеха за прозорци, всички с различна големина; всичко това видях отблизо, сякаш можех да го докосна, ако протегна ръка. В следващия миг направих остро движение и един от коловете на изчезналата ограда подскочи и попадна в полето на зрението ми. Спомнете си, че отдалеч ми бе направила впечатление някаква странна украса, контрастираща с порутения вид на къщата. Сега внезапно видях коловете отблизо и отметнах глава, сякаш да се предпазя от удар. Внимателно разгледах останалите пръти с бинокъла и осъзнах грешката си. Тези закръглени топки не бяха декоративни, а символични; те бяха изразителни, загадъчни, поразителни и ужасни — храна за размисъл, а също и за лешоядите от небето. Но във всеки случай представляваха храна за мравките, изкачили се до върха на пръта. Те щяха да бъдат още повнушителни, тези глави върху коловете, ако лицата им не бяха обърнати към къщата. Само първата, която бях зърнал, гледаше към мен. Не се разтревожих толкова, колкото си мислите. Трепетът ми бе всъщност само изблик на изненада. Бях очаквал да видя там топки от дърво. Нарочно погледнах отново първата, а тя стърчеше черна, изсушена, хлътнала, със затворени очи — спяща глава, побита на кол, а съсухрените устни показваха тънката бяла резка на зъбите. Тя се хилеше на вечния покой.

Не ви разкривам никакви търговски тайни. Всъщност по-късно управителят каза, че методите на господин Курц провалили цялата област. Нямам мнение по този въпрос. Но искам да разберете ясно, че от търговска гледна точка не виждах нищо изгодно в тези, набити на колове глави. Те само показваха, че на господин Курц му е липсвала въздържаност при удовлетворяване на различните му страсти. На него му липсваше нещо — някаква частичка, която в кризисен момент не се виждаше под повърхността на великолепното му красноречие. Дали

той съзнаваше своя недостатък, не зная. Мисля, че съзнанието за това го озари накрая — съвсем накрая. Джунглата го бе открила рано и му бе отмъстила с ужасна стръв за невероятното нашествие. Тя му бе нашепнала неща около самия него, които той не е знаел, неща, които не е предполагал, преди да се срещне със страшната самота, и шепотът го бе омагьосал. Този шепот ехтеше високо в него, защото той бе кух в сърцевината си... Оставих бинокъла и главата, която ми се струваше съвсем близко, сякаш можех да ѝ проговоря, отлетя изведнъж от мен в необгледната далечина.

Почитателят на господин Курц изглеждаше унил. С глух глас започна да ме уверява, че не се осмелил да свали тези, така да се каже, символи. Не се страхувал от туземците; те нямало да направят нищо, ако господни Курц не им заповяда да го сторят. Властта му била необикновена. Лагерите на тези хора заобикаляли мястото от всички страни, а племенните вождове го посещавали всеки ден. Те пълзели... „Не желая да зная нищо за церемониите им, когато отиват при господин Курц!“ — извиках аз. Странно чувство ме овладя при мисълта, че тези подробности са по-непоносими от главите, които съхнеха върху коловете под прозорците на господин Курц. В края на краищата това бе само дивашки обред, но аз като че ли с един замах бях захвърлен в някаква тъмна страна на потайни ужаси, където чистото, просто дивачество бе истинско облекчение, което има право на съществуване очевидно в слънчева светлина. Младият човек ме погледна с почуда. Предполагам, бе далеч от мисълта, че господин Курц не е мой идол. Той забравяше, че аз не съм чул великолепните му монолози за — какво беше? — за любовта, справедливостта, живота и какво ли не още. Ако трябваше, той би пълзял пред господин Курц като последен дивак. Аз съм нямал представа за условията, каза той. „Това бяха глави на бунтовници.“ Поразих го със смеха си. Бунтовници! Какво щеше да бъде следващото определение, което щях да чуя? Вече бях чувал за врагове, престъпници, работници — а тези сега бяха бунтовници. Побитите на колове бунтовнически глави ми изглеждаха съвсем покорни. „Нямате представа как измъчва такъв живот човек като Курц“ — извика последният му ученик. „А вас?“ — попитах аз. „Аз! Аз съм обикновен човек. Не лелея никакви велики мисли. Не искам нищо от никого. Как можете да ме сравнявате със?... — Русинът се развълнува силно и изведнъж рухна. — Нищо не

разбирам — изстена той. — Правя всичко възможно Курц да оцелее... В това нямам никакво вмешателство. Не притежавам необходимата способност. От месеци тук не се намира капка лекарство или подходяща храна за болен. Всички го изоставиха най-безсрамно. А той е такъв човек, с такива идеи! Позор! Позор! Аз... аз... не съм спал десет ноци...“

Гласът му се стопи в спокойствието на вечерта. По време на разговорите ни дългите сенки на джунглата бяха плъзнали надолу по хълма, бяха отминали далеч отвъд символичния ред колове. Всичко бе потънало в мрак, а ние долу стояхме все още на слънце и реката до сечището искреше в безмълвното си и блестящо великолепие. На брега не се виждаше жива душа. Джунглата не трепваше.

Изведнъж зад ъгъла на къщата изскочиха няколко души, сякаш бяха изникнали от земята. Те газеха до пояс в тревата, в плътна редица и носеха импровизирана носилка. В този миг от пустата природа се понесе вик, чиято острота прониза неподвижния въздух като бърза стрела, насочена право към сърцето на земята; и като по магия от тъмноликата и замислена джунгла потекоха реки от голи човешки същества, с копия, с лъкове, с щитове в ръка, с див поглед и движения. Джунглата се затресе, тревата се разлюля, а след това всичко замръзна в напрегната неподвижност.

„Ако той не ги спре сега, всички сме изгубени“ — каза русинът до мен. Пръстенът от хора с носилката бе преполовил разстоянието до корабчето и бе спрял, сякаш се бе вкаменил. Видях как човекът върху носилката се повдигна и простря слабата си ръка над раменете на носачите. „Да се надяваме, че този, който може да разговаря така красноречиво за любовта изобщо, ще ни пощади този път“ — казах аз. Страшно се ядосах от нелепата опасност, пред която се изправихме, сякаш фактът, че зависим от милостта на този кръвожаден призрак, бе безчестна необходимост. Не можех да чуя никакъв звук, но в бинокъла си видях как слабата ръка направи заповеден жест, как се раздвижи долната челюст и как светнаха зловещо очите в кокалестата глава на това привидение — Курц; Курц — това означава на немски „кратък, къс“, нали? Името му бе толкова истинско, колкото и всичко останало в живота му — и в смъртта му. Той бе поне седем стъпки висок. Покривалото на носилката се бе свлякло и тялото му се виждаше, достойно за съжаление и страшно. Виждах как се раздвижи гръдният

му кош и как се разлюляха костите на ръката му, одушевен образ на смъртта, издялан от стара слонова кост, който махаше заплашително с ръка на неподвижната тълпа хора, излети сякаш от потъмнял и лъскав бронз. Видях как си отвори широко устата — злокобна, хищническа уста, като че ли искаше да погълне целия въздух, цялата земя и всички хора наоколо. Долових едва-едва дълбокия му глас, той навярно крещеше. Изведнъж падна назад в носилката. Тя се разклати, когато носачите тръгнаха, олюлявайки се напред, и почти в същия миг забелязах, че тълпата туземци започна да изчезва без видимо движение на отстъпление, сякаш джунглата, която бе изригнала тези същества толкова внезапно, ги бе отново всмукала в пазвата си.

Някои от поклонниците зад носилката носеха оръжието му — две ловни пушки, една тежка бойна пушка и карабина „Мартини — Хенри“ с въртящ се барабанен магазин. Наведен над главата му, управителят шепнеше нещо вървешком. Те го положиха в една от малките колиби, където имаше място само за едно легло и за едно или две походни столчета. Бяхме му донесли закъснялата поща и по леглото му се търкаляха множество разкъсани пликове и отворени писма. Ръката му ровеше с усилие тези книжа. Бях поразен от огъня в очите му и от леността на образа му. Това не бе изтощение след тежка болест. Не изглеждаше да го боли нещо. Тази сянка бе спокойна и доволна, сякаш за момента бе претръпнала за всички чувства.

Той прошему с едно от писмата и като ме погледна право в очите, каза: „Радвам се.“ Някой му бе писал за мен. Препоръките се бяха появили отново. Гласът, който той издаде без усилие, почти без да движи устните си, ме изуми. Гласът! Гласът! Той бе тъжен, дълбок и кънтящ, а човекът изглеждаше така, сякаш не би могъл да издаде и шепот. Но в него имаше достатъчно сила, престорена, разбира се, която почти щеше да ни унищожи, както ще чуете сега.

Управителят се появи безшумно на прага. Аз излязох, а той пусна след мен завесата. Оглеждан с любопитство от поклонниците, русинът гледаше втренчено към брега. Аз също погледнах натам...

В далечината тъмнееха човешки силуети, които се мяркаха на фона на джунглата, а до реката две бронзови фигури, опрели се на високите си копия, стояха в слънчевата светлина с невероятна украса от пъстри кожи по главите, войнствени и неподвижни като статуи.

Отдясно наляво по осветения бряг се движеше диво и великолепно видение на жена.

Тя вървеше с отмерени крачки, по тялото ѝ се спускаха гънките на дреха с пискюли и ресни. Пристъпваше гордо, а варварските ѝ украшения проблясваха и леко подрънкваха. Държеше главата си високо изправена, косата ѝ бе навита като шлем, до коленете си носеше медни пръстени, а до лактите — ръкавици от медна тел. На кафявите ѝ страни блестяха алени петна и неизброими огърлици от стъклени мъниста опасваха врата ѝ. Странни предмети, талисмани и подаръци от магьосници висяха по нея, блясваха и трептяха при всяка нейна стъпка. Вероятно на себе си имаше кост от няколко слонски зъба. Тя бе дива и дивна, с неукротими очи и великолепна. В преднамерения ѝ ход имаше нещо зловещо и тържествено. В тишината, внезапно спуснала се над цялата тъжна земя, над безкрайната джунгла, дълбоко замислено, великанското тяло на плодовития и тайнствен живот я наблюдаваше, сякаш гледаше образа на собствената си сумрачна и страстна душа.

Тя се изравни с параходчето и застана неподвижно, с лице към нас. Дългата ѝ сянка стигаше досами водата. Лицето ѝ носеше трагическа и яростна маска на дива скръб и безмълвна мъка, смесени с неспокойна, неясна решимост. Гледаше ни, без да се помръдне, и също като джунглата се измъчваше от някаква неразгадаема цел. Мина цяла минута и след това тя направи крачка напред. Чу се лек звън, блесна жълтият метал, диплите с ресните се разлюляха и тя се спря, сякаш бе спряло сърцето ѝ. Младият човек до мен изръмжа. Поклонниците измърмориха нещо зад гърба ми. Тя ни изгледа всички, като че ли животът ѝ зависеше от замръзналата неподвижност на нейния взор. Внезапно разпери големите си ръце и ги изправи високо над главата си, овладяна от непреодолимото желание да докосне небето; в същия миг бързите сенки се плъзнаха по земята, напластиха се по реката и обхванаха параходчето в призрачна прегръдка. Страшна тишина надвисна над всички ни.

Жената се обърна бавно, тръгна по брега и се изгуби във високата трева отляво. Очите ѝ блеснаха само веднъж, когато ни погледна, преди да изчезне в здрача на шубраците.

„Ако се опитах да се качи на корабчето, щях да я застрелям — каза нервно човекът с кръпките. — През последните две седмици

всеки ден рискувам живота си, за да не я допусна в къщата. Един ден се вмъкна и вдигна страшна врява за тези ужасни парцали, които бях взел от склада, за да закърпя дрехите си. Бях неприлично облечен. Сигурно това бе причината, защото тя говори като фурия с Курц в продължение на един час и ме сочеше от време на време. Не разбирам диалекта на това племе. За щастие Курц се чувствуваше много зле този ден и не стана голяма пакост. Нищо не разбирам... Не, не ми го побира мозъкът. Но всичко свърши вече.“

В този миг чух дълбокия глас на Курц зад завесата: „Спасете ме! Искате да кажете слоновата кост? Не казвайте. Спасете мене! А трябваше аз да ви спася. Пречите на плановете ми. Болен! Болен! Не толкова болен, колкото си мислите. Няма значение. Аз ще осъществя идеалите си — ще се върна. Ще ви покажа на какво съм способен. Вие и вашите нищожни идеали — вие ми пречите, но аз ще се върна. Аз...“

Управителят излезе навън. Оказа ми голяма чест, като ме взе под ръка и ме отведе настрани. „Курц е много зле“ — каза той. Сметна за необходимо да въздъхне, но аз упорито не проявявах никакво съчувствие. „Направихме всичко възможно за него, нали? Но не трябва да крием факта, че господин Курц е сторил повече зло, отколкото добро на Компанията. Той не разбра, че все още не е назряло времето за смели действия. Предпазливост, предпазливост — това е моят принцип. Трябва да бъдем предпазливи. Сега този район ще бъде затворен за нас известно време. Ужасно! Търговията ще пострада. Не отричам, че тук има забележително количество слонова кост — повечето изкопаема. Трябва непременно да я спасим, но виждате колко несигурно е положението ни — и защо? Защото методът на работа не е здрав.“ „Как го нарекохте? — попитах аз, като гледах към брега. — Нездрав метод?“ „Без съмнение! — възкликна той разгорещено. — А нима вие не мислите така?“

„Нищо не мисля“ — промърморих след кратко мълчание. „Точно така — въодушеви се той. — Предчувствувах го, а този метод показва пълна липса на преценка. Мой дълг е да посоча този факт, където трябва.“ „О — казах аз, — онзи, как му беше името, който прави тухли, той ще ви напише хубав доклад.“ За миг управителят се обърка. Имах чувството, че никога не бях дишал такъв мръсен въздух, и мислено се обърнах към Курц за облекчение — да, за облекчение. „Все пак намирам, че господин Курц е забележителен човек“ — подчертах

аз. Управителят трепна, погледна ме студено, изрече много тихо „беше“ и ми обърна гръб. Бях изпаднал в немилост, той ме бе сложил в един кюп с Курц, като привърженик на методи, за които времето не бе назряло още... аз мислех нездравно! Поне можех да избирам между два кошмара.

Всъщност бях се обърнал към джунглата, не към господин Курц, който все едно, че бе погребан. За миг ми се стори, че и аз съм погребан в огромен гроб, изпълнен с отвратителни тайни. Почувствавах как непоносима тежест смазва гърдите ми, усетих мириса на влажната земя, невидимото присъствие на властното разположение, мрака на непроницаемата нощ... Русинът ме потупа по рамото. Чух го да мърмори и да заеква нещо за „събрат моряк — не бих могъл да го премълча, — въпроси, които ще засегнат името на господин Курц“. Чаках. За него очевидно господин Курц не бе положен в гроба; предполагам, че за него господин Курц бе безсмъртен. „Е! — казах най-сетне. — Говорете. Всъщност аз съм приятел на господин Курц — посвоему.“

Той заяви много официално, че ако не сме били „от същата професия“, щял да запази в тайна този въпрос без оглед на последствията. Подозираше, че тези бели изпитват към него остра ненавист, така че... „Прав сте — казах аз, като си спомних един разговор, който бях чул. — Управителят смята, че трябва да ви обещат.“ При тази вест той прояви загриженост, която ме развесели. „По-добре е да се измъкна тихо — каза разгорещено той. — Повече нищо не мога да направя за Курц, а те скоро могат да намерят предлог да ме обещат. Кой ще ги спре? Най-близкият военен пост е на триста мили оттук.“ „Може би най-добре е да заминете, ако имате приятели сред туземците наоколо.“ „Имам много — каза той. — Те са простодушни хора и аз не искам нищо.“ Хапеше устни, а след това каза: „Не искам нищо лошо да се случи на белите тук, но разбира се, мислех за името на господин Курц; обаче вие сте събрат моряк и...“ „Добре — проговорих след известно време. — Ще запазя доброто име на господин Курц.“ Не знаех каква дълбока истина изричам в този миг.

Той ми съобщи с тих глас, че именно Курц заповядал на туземците да нападнат корабчето. „Понякога той ненавиждаше мисълта, че могат да го отведат оттук, а от друга страна... Но аз не разбирам тези въпроси. Аз съм обикновен човек. Той помисли, че

нападението ще ви уплаши и че ще избягате, че ще се откажете и ще решите, че е умрял. Не можех да го спра. Ужасно трудно ми беше миналия месец.“ „Чудесно — казах аз. — Сега той е по-добре.“ „Дааа...“ — измърмори русинът, очевидно неубеден. „Благодаря — отговорих аз. — Ще си отварям очите.“ „Но тихо, нали? — настоя той с тревога в гласа си. — Ще бъде ужасно за доброто му име, ако някой тук...“ С тържествен глас обещах пълна дискретност. „Имам лодка, а трима черни ме чакат недалеч оттук. Заминавам. Бихте ли ми дали няколко патрондаша?“ Дадох му тайно. Той си взе и шепа от тютюна ми и ми намигна. „Като между моряци, нали? Чудесен английски тютюн! — Обърна се на прага на рубката. — Да имате случайно излишен чифт обувки? — Повдигна единия си крак. — Погледнете.“ Подметките бяха привързани с парче връв като сандали около голите му крака. Измъкнах стар чифт обувки, които той погледна с възторг, преди да ги сложи под мишница. Един от джобовете му (яркочервен) пращеше от патрони, от другия (тъмносин) надничаше книгата на Таусън и пр., и пр. Той вярваше, че е отлично екипиран за нова среща с джунглата. „Никога, никога вече няма да срещна такъв човек! Ако можехте само да го чуете как рецитира поезия — своите стихове! Да, своите!“ Облещи очи при спомена за това безмерно удоволствие. „Той обогати ума ми!“ „Сбогом“ — казах аз. Русинът се здрависа за сбогом и изчезна в нощта. Понякога се питам дали наистина съм го виждал — дали изобщо е възможно човек да срещне такова привидение!...

Когато се събудих малко след полунощ, припомних си предупреждението му и намеката му за опасност. В звездния мрак те ми се сториха реални и аз станах да хвърля поглед наоколо. На хълма гореше буен огън, който припламваше сегиз-тогиз и осветяваше един крив ъгъл на постройката в лагера. Въръжени за целта, един от агентите и няколко от нашите пазеха слоновата кост. Но дълбоко в джунглата трепкащите червени пламъчета, които сякаш залязваха и изгряваха от земята сред колонообразните очертания на мрака, показваха мястото на лагера, където обожателите на господин Курц бдяха тревожно. Еднообразните звуци на голям барабан изпълваха въздуха с приглушен тътен и трепет. От черната, права стена на джунглата се носеше непрекъснат монотонен шум на много хора, сякаш всеки пееше сам за себе си. Звукът приличаше на бръмченето на пчели в кошер и въздействуваше странно и хипнотично върху

полубудните ми сетива. Вероятно съм задрямал, облегнат на оградата, когато ме събуди и хвърли в почуда внезапен изблик крясъци, мощен пристъп на дълго потискан и тайнствен бяс. Той секна внезапно и ниският монотонен шум потече отново като целебна тишина. Погледнах небрежно в малката рубка. Вътре гореше светлина, но господин Курц не беше там. Сигурно щях да извикам, ако можех да повярвам на очите си. Но в първия миг не им повярвах — всичко ми се стори така невъзможно. Разстроих се от уплаха и от безкраен ужас, а не от мисълта за физическа опасност. Зашемети ме нравственият удар, сякаш нещо чудовищно, непоносимо за разума и отвратително за душата бе връхлетяло най-неочаквано върху мен. Това продължи само част от секундата, а после настъпи обикновеното чувство за смъртна опасност, за внезапно нападение и сеч, за нещо, което разбирах, че предстои, но което бе успокояващо, дори приятно. То така ме успокои, че не вдигнах тревога.

Един от агентите, облякъл палтото си, спеше на палубата на три фута от мен. Крясъците не го бяха събудили и той похъркваше съвсем леко. Оставих го да спи и скочих на брега. Не издадох господин Курц — бе съдено никога да не го издам, бе съдено да бъда верен на кошмара, който си бях избрал. Искях да се справя с тази сянка сам-самин — и до ден-дневен не зная защо така упорито отказах да споделя с когото и да било странната тъма на това преживяване.

Щом заставах на брега, видях широка пътека през тревата. Помня непоносимата възбуда, с която си казах: „Той не може да върви, той пълзи на четири крака, хванах го в капана.“ Тревата бе мокра от роса. Крачех бързо със свити юмруци. Щях да го намеря и да го пребия. Такива безумни мисли се въртяха в главата ми. В този миг се сетих за старата жена с котката, която плетеше черна вълна. Видях поклонниците да пръскат във въздуха олово от пушки, придържани към хълбока. Мислех, че никога няма да се върна на корабчето, и си представях как живея в джунглата сам, невъоръжен, до дълбока старост. Нелепи мисли, нали? Спомних си, че сбърках ударите на барабана с ударите на сърцето си и бях доволен от спокойната му ритмичност.

Вървях по пътеката, спирах се и се заслушах. Нощта бе много ясна; тъмносиният въздух блестеше от роса и звезди. Изведнъж усетих движение пред себе си. Бях странно сигурен за всичко тази нощ.

Изоставих пътеката и се затичах в широк полукръг (убеден съм, че в този миг се смеех), за да застана пред движещото се същество, което бях видял — ако изобщо бях видял нещо. Заобиколих Курц, като че ли всичко това бе детска игра.

Врълетях отгоре му и ако не бе ме чул, сигурно щях да падна върху него, но той се изправи навреме. Изправи се, висок и смътен като пара, изригнала от земята; олюляваше се леко, бледен и безмълвен пред мен. Отзад между дърветата пламтяха огънове и шепотът на множество гласове се носеше от джунглата. Бях му отрязал пътя много умно; но когато застанах пред него и дойдох на себе си, ясно осъзнах опасността. А тя далеч не бе преминала. Ами ако се развика? Въпреки че едва стоеше на крака, в гласа му все още се криеше голяма сила. „Махнете се, скрийте се“ — каза той с дълбокия си глас. Беше ужасно. Погледнах назад. Намирахме се на около тридесет метра от най-близкия огън. Черна фигура се изправи, тръгна с черните си крака и размаха черните си дълги ръце пред светлината на огъня. Върху главата си фигурата имаше рога на антилопа. Без съмнение бе някакъв магьосник и приличаше на дявол. „Разбирате ли какво вършите?“ — прошепнах аз. „Абсолютно“ — отговори Курц, като повиши гласа си при тази единствена дума: той прозвуча далечен и много висок, като глас на медна тръба. „Ако сега вдигне шум, изгубени сме“ — помислих си аз. Ясно бе, че в случая юмруците нямаше да помогнат дори ако не изпитвах естественото отвращение да ударя тази сянка — този бродещ и измъчен дух. „Ще загинете!“ — казах аз. Знаете, че понякога проблясък на вдъхновение осенява човек. Бях казал истината, но той не би могъл да бъде по-безнадеждно изгубен, отколкото в този миг, когато се положиха основите на нашата близост и които останаха — останаха до края, дори след края.

„Хранех мисълта за велики начинания...“ — промълви той колебливо. „Да — казах аз, — но ако извикате, ще смажа главата ви... — Наоколо нямаше камък, нито съчка дори. — Ще ви удуша“ — поправих се аз. „Бях на прага на велики начинания — продължи той умолително, с глас, изпълнен с копнеж, с такъв тъжен тон, че тръпки ме полазиха. — А сега за този глупав измамник...“ „Във всеки случай успехът ви в Европа е сигурен“ — заявих аз твърдо. Не исках да го удуша — това би имало твърде малка практическа полза. Опитах се да разбия магията — тежката, няма магия на джунглата, която го

притискаше към безмилостната си гръд, която бе разбудила в него забравени животински инстинкти, която бе съживила спомена за удовлетворени чудовищни страсти. Това го бе отвело в джунглата, при блясъка на огньовете, при сърцебиенето на барабаните, при воя на зловещите заклинания; това бе примамило душата му извън границите на позволените човешки стремежи. Нима не разбирате, че ужасът на положението ми не идваше от това, че можеха да ме ударят по главата — въпреки че много остро усещах тази опасност, от това, че трябваше да се справя с едно същество, което не можех да моля в името на нищо висше или низше. Аз трябваше да го призова — самия него, неговата великолепна и невероятна поквара. Нищо не съществуваше над и под него. Знаех това. Курц се бе откъснал от земята. По дяволите! Той бе сразил земята. Бе сам и застанал пред него, аз не знаех дали съм на небето, или се рея из въздуха. Разказвам ви това, което си казахме — повтарям думите, които произнесохме, но какъв е смисълът? Те бяха обикновени, ежедневни думи — познати звуци, които си разменяме всеки ден в живота. И какво от това? Но те криеха ужасното внушение на слова, които сме чували насън, които сме изговаряли в обръча на кошмара. Душа! Ако някой някога се е борил с човешка душа, това съм аз. Не спорех с луд. Съзнанието му бе съвършено ясно — съсредоточено върху собственото му същество със страшно напрежение, но ясно. В това се криеше единствената ми възможност. Разбира се, можех да го убия на място, ала това нямаше да ми помогне, защото щеше да се вдигне шум. Но душата му бе полудяла. Сама в джунглата, тя бе погледнала вътре в себе си... И небеса! Бе полудяла! Вероятно изплащам грехове, защото аз също минах през чистилицето и надникнах в душата му. Никакво красноречие не би могло така да изпепели вярата в човечеството, както последното му излияние на искреност. Той се бореше със себе си. Видях и чух. Видях невъобразимата загадка на една душа, която не знаеше въздържаност, упование или страх и която все пак се бореше сляпо със себе си. Запазих самообладание, но когато най-накрая го положих на леглото и изтрих потта от челото си, краката ми трепереха, като че ли бях пренесъл половин тон на гърба си по хълма. А само го подкрепях, костеливата му ръка бе стиснала врата ми — той едва ли бе по-тежък от дете.

Тръгнахме на следващия ден, по обед. Тълпата, чието присъствие зад завесата от дървета бях чувствувал през цялото време, се изсипа отново от джунглата, изпълни сечището, заля хълма с море от голи, дишащи и треперещи бронзови тела. Известно време карах корабчето нагоре срещу течението, след това обърнах надолу и две хиляди очи следяха пътя на пляскащия, свиреп, черен демон, който шибаше водата с ужасната си опашка и изригваше черен дим във въздуха. Пред първата редица, строена покрай реката, трима мъже, покрити от главата до петите с яркочервена глина, крачеха неспокойно напред-назад. Когато се приближихме, те се обърнаха с лице към нас, затропаха с крака, закимаха с рогатите си глави и заклатиха алените си тела. Заразмахваха към свирепия речен демон черни пера и протритата кожа с опашка, която приличаше на изсъхнала кратуна. От време на време бълваха странни слова, различни от всякакъв звук в човешката реч, а дълбокият шепот на тълпата, който бе звучал като сатанинска литания, секна изведнъж.

Бяхме отнесли Курц в рубката: там имаше повече въздух. Той лежеше на кушетката и гледаше втренчено през отворения капак. Сред морето от човешки тела като че се изви вихрушка и жената с коса като шлем и бронзово лице се втурна към речния бряг. Тя простря напред ръце, извика нещо и дивата тълпа поде крясъка ѝ с пронизителен хор от бързи, отчетливи и накъсани срички.

„Разбирате ли това?“ — попитах аз.

Курц продължи да гледа навън през мен с огнени, копнеещи очи и с израз на тъга и омраза. Не отговори, но видях усмивката на безцветните му устни, които миг по-късно се сгърчиха болезнено. „Дали го разбирам?“ — промълви той бавно и задъхано, сякаш свръхестествена сила изтръгна думите от устата му.

Натиснах парната свирка, защото видях, че поклонниците по палубата приготвят пушките си, като че ли очакват с нетърпение весела момчешка лудория. През гъстото море от тела премина неистов ужас при внезапната пронизителна свирка. „Недейте! Ще ги уплашите и ще избягат!“ — извика някой на палубата с отчаяние. Аз продължавах да натискам свирката. Те се разпиляха и започнаха да бягат. Подскачаха, коленичеха, олюляваха се и се пазеха от летящия ужас на звука. Тримата алени туземци се бяха проснали ничком на

брега като простреляни. Само дивата и дивна жена не трепна, а трагично протегна голите си ръце към нас над страшната светеща река.

После слабоумната тълпа на палубата започна играта си и аз не видях повече нищо сред дима на изстрелите.

Кафявата река изтичаше бързо от сърцето на мрака и ни носеше към морето с два пъти по-голяма бързина отпреди; животът на Курц също изтичаше бързо и се изцеждаше от сърцето му в морето на неутолимото време. Управителят бе много спокоен, сега той нямаше тревоги и ни обгърна с поглед на задоволство: „работата“ бе завършила по най-добрия възможен начин. Виждах, че приближава времето, когато щях да остана единственият привърженик на „нездравите методи“. Поклонниците ме гледаха с недоволство. Така да се каже, аз бях причислен към мъртвите. Сега не разбирам защо тогава приех това непредвидено съдружие, този кошмар, който си бях избрал, но който бе наложен в сумрачната земя, похитена от тези долни и алчни призраци.

Курц говореше. Какъв глас! Какъв глас! Той бе дълбок и плътен до последния миг. Скрит във великолепните дипли на красноречието му, в безплодния мрак на сърцето му, гласът надживя неговата сила. О, той се бореше! Как се бореше! Из пустинята на умореното му съзнание бродеха сенките на богатство и слава, те се въртяха раболепно около неугасимия му дар за благородно и крилато красноречие. „Моята годеница, моят лагер, моята кариера, моите идеи.“ От време на време те пораждаха изблици на високопарни чувства. Сянката на истинския Курц не напускаше постелята на сегашната кухня, която скоро щеше да бъде погребана сред първобитната кал на реката. Но сатанинската любов и неземната омраза към тайните, в които бе проникнал, се бореха за власт над душата му, наситена с първобитни чувства, алчна за лъжлива слава, за мнимо величие, за успех и могъщество.

Понякога той се държеше като разглезено дете. Настояваше да го посрещат крале по гарите след завръщането му от кошмарното Небитие, където бе възнамерявал да извърши велики дела. „Ако покажете, че носите в себе си нещо ценно, признанието за способностите ви ще бъде безгранично — казваше той. — Разбира се, трябва да внимавате за подбудите — те трябва да бъдат подходящи

подбуди — винаги.“ Еднообразната река и еднообразните завои се плъзгаха покрай корабчето с вековните си дървета, които гледаха търпеливо как се отдалечава този мръсен отломък от друг свят, предтеча на промяна, на завоевание, на търговия, на сеч; на божия благословия. Аз гледах напред и карах корабчето. „Затворете капака — внезапно каза Курц един ден. — Не мога да гледам това.“ Затворих го. Настана тишина. „Но аз ще ти изтръгна сърцето някой ден!“ — извика той към невидимата джунгла.

Както очаквах, параходчето се повреди и трябваше да изчакаме поправките на един остров. Това забавяне за първи път разклати самоувереността на Курц. Една сутрин той ми даде пакет книжа и една фотография — всички завързани с връзка от обувка. „Пазете ги! — каза той. — Този противен глупак — имаше предвид управителя — е в състояние да рови из сандъците ми, когато не го гледам.“ Видях го следобеда. Лежеше по гръб със затворени очи и аз се оттеглих тихо, но го чух да шепне: „Живей както трябва, умри, умри...“ Заслушах се, но не чух нищо повече. Дали не репетираше някаква реч насън, или може би това бе откъслечна фраза от статия във вестник? Той бе сътрудничил на вестници и имаше намерение отново да пише, за да разпространява идеите си. „Това е мой дълг.“

Неговият мрак бе непроницаем. Аз го гледах, както човек гледа някого, който лежи на дъното на пропастта, където слънцето никога не прониква. Но не можех да му отделя много време, защото помагах на машиниста да разглоби пробитите цилиндри, да поправи изкривената част и т.н. Живеех в адска бъркотия от ръжда, стърготини, бурми, болтове, чукове и зъбци — неща, от които се отвращавам, защото не мога да се справя с тях. Грижех се за малката ковачница, която за щастие се намираше на корабчето; трепех се унило сред купчина боклуци, докато най-накрая едва можех да стоя на краката си.

Една вечер, като влязох в рубката, където гореше свещ, аз се стреснах, защото го чух да казва с леко разтреперан глас: „Лежа тук в тъмнината и чакам смъртта.“ Светлината блестеше в очите му. Наложих си да промърморя: „Глупости!“ и застанах над него, сякаш се вкамених. Никога преди не бях виждал и се надявам никога вече да не видя промяната, която настъпи в чертите му. Аз не бях трогнат, а хипнотизиран. Сякаш воал падна от очите ми. На това лице от слонова кост видях израз на мрачна гордост, на безмилостна власт, на див ужас

— на дълбоко и безнадеждно отчаяние. Дали той не преживява отново целия си живот, всяко свое желание, поражение и изкушение в този върховен миг на себепознание? Извика шепнешком на някакъв образ, на някакво видение — извика два пъти с глас, който не бе по-силен от дъх:

„Ужас! Ужас!“

Духнах свещта и излязох от рубката. Поклонниците вечеряха в столовата и аз заех мястото си срещу управителя, който вдигна очи и ме погледна въпросително, но аз успешно се престорих, че не забелязвам погледа му. Той се облегна спокойно назад с особената си усмивка, с която запечатваше неизбродимите дълбини на низостта си. Непрекъснат дъжд от мушици ръмеше върху лампата, върху покривката на масата, върху ръцете и лицата ни. Изведнъж прислужникът на управителя показва нахалната си черна глава на прага и каза с глас, изпълнен с унищожително презрение:

„Господин Курц умря!“

Всички поклонници изскочиха навън. Аз останах и продължих вечерята си. Сигурно ме помислиха за коравосърдечен. Но почти нищо не хапнах след това. В столовата светеше лампа, тук гореше светлина, а навън бе страшно, страшно тъмно. Повече не се приближих до забележителния човек, който бе произнесъл присъда над приключенията на собствената си душа. Гласът бе изчезнал. Нима е имало друго? Зная, че на следващия ден поклонниците заровиха нещо в една кална дупка.

А след това едва не заровиха и мен.

Както виждате, все пак тогава не отидох при господин Курц. Не отидох. Останах, за да преживея кошмара докрай и още веднъж да докажа верността си към Курц. Съдба. Моята съдба! Животът е комедия — тайнствено построение на безмилостната логика с някаква напразна цел. В най-добрия случай очакваш да получиш от живота си известно себепознание, а то идва твърде късно — сбор от безкрайни съжаления. Аз съм се борил със смъртта. Това е най-безинтересната борба на света. Тя става в неосезаема сивота, под вас празно пространство, около вас празно пространство, без зрители, без шум, без слава, без желание за победа, без страх от поражение; тя се води в болната атмосфера на хладния скептицизъм, без вяра в собственото ти право и още по-малко в правото на противника ти. Ако това е най-

могъщата мъдрост, тогава животът е по-голяма загадка, отколкото си мислим. Аз се намирах на косъм от последната възможност да изрека велика мисъл, а открих с чувство на унижение, че нямам какво да кажа. Затова поддържам мнението си, че Курц бе забележителен човек. Той имаше какво да каже. И го каза. Откакто сам надникнах над пропастта, разбирам по-добре смисъла на втренчения му взор, който не можа да види пламъка на свещта, но бе достатъчно широк да обхване цялата вселена, достатъчно проникателен да проникне във всички туптящи в мрака сърца. Той бе обобщил и бе изрекъл присъдата „Ужас!“. Той бе забележителен човек. В края на краищата това бе израз на вяра; тя съдържаше в себе си откровеност и убеждение, тя носеше трептящия шепот на бунта, тя криеше ужасното лице на видяната истина — странната смесица от желание и омраза. Не помня добре крайното си състояние — сиво видение без очертания, изпълнено с физическа болка и небрежно презрение към мимолетността на всичко — дори на тази болка. Не! А сякаш преживях неговото крайно състояние. Наистина той бе направил последната крачка и бе пуснал крака си над пропастта, докато аз можах да се отдръпна, макар и колебливо. Може би в това се състои разликата; може би цялата мъдрост, цялата истина и цялата откровеност са събрани в този недоловим миг, в който престъпваме прага на невидимото. Може би! Искам да мисля, че моето обобщение не бе небрежно презрение. Неговият вик бе по-добро — много по-добро обобщение. В него се криеше утвърждение, нравствена победа, заплатена с цената на безкрайно поражение, на неописуем ужас, на неописуемо удовлетворение. Но бе победа! Затова останах верен на Курц до края, дори отвъд, докато дълго след това още веднъж чух не гласа му, а ехото на великолепното му красноречие, което прозвуча от една чиста като кристал душа.

Не, не ме заровиха. Това бе време, за което си спомням смътно, с ужас и почуда, като пътешествие през страшен свят без светлина, в свят, в който не растяха нито надеждата, нито желанието. Отново се озовах в града гробница — и се ядосах, като гледах как бързат хората по улиците да откраднат пари един от друг, да погълнат противната си храна, да изгълтат отвратителната си бира и да мечтаят незначителните си и празни мечти. Те се втурнаха в мислите ми. Те бяха нарушители, които не познаваха живота, и знаех, че никога

нямаше да разберат това, което аз бях разбрал. Поведението им на посредствени хора, които живеят с твърдата увереност за абсолютна безопасност, ми бе противно, както е противна глупостта пред лицето на опасността, която тя не може да проумее. Нямах особено желание да ги просвещавам и ми беше трудно да не се изсмея в лицата им, така изпълнени с глупашко самомнение. Предполагам, че не съм бил съвсем добре по това време. Клатушках се по улиците — трябваше да уреждам различни въпроси, и се усмихвах иронично на съвсем почтени хора. Признавам, че поведението ми бе непростимо. Но, от друга страна, през тези дни температурата ми рядко бе нормална. Усилията на милата ми леля „да върне силите ми“ ми се струаха съвсем безсмислени. Не бе необходимо да се върнат силите ми, а да се успокои въображението ми. Пазех свитъка книжа, които Курц ми бе поверил, и не знаех какво да правя с тях. Наскоро бе починала майка му, както разбрах, в ръцете на годеницата му. Един ден ме посети гладко избръснат човек с официални маниери и с очила със златни рамки, който започна да ме разпитва, в началото със заобикалки, а след това с изискана настойчивост, за известни „документи“, както той ги нарече. Не се изненадах, защото по този въпрос се бях вече скарал на два пъти с управителя още там. Бях отказал да предам и най-малкото листче от онзи пакет; така постъпих и с очилатия. Накрая маниерът му стана заплашителен и с голяма разгорещеност той започна да спори, че компанията имала право да притежава цялата информация за своите „територии“. Той каза: „Знанията на господин Курц за неизследваните области са били сигурно обширни и специални благодарение на големите му способности и на нещастните обстоятелства, в които е бил поставен; следователно...“ Уверих го, че знанията на господин Курц, колкото и да са обширни, не засягат проблемите на търговията или администрацията. След това той призова името на науката. „Би било неоченима загуба, ако...“ и пр., и пр. Предложих му доклада за потискане на дивашките обичаи, след като бях откъснал слеписа. Пое го с интерес, но накрая го хвърли с презрение. „Този доклад не е това, което очаквахме“ — забеляза той. „Не очаквайте нищо друго — казах аз. — Останалите книжа са лични писма.“ Той си отиде, след като ме заплаши, че ще ме даде под съд, и аз не го видях повече. Но след два дни се появи друг. Нарече се братовчед на Курц и пожела да чуе всички подробности около последните мигове на скъпия си

роднина. Между другото ми даде да разбере, че Курц бил голям музикант. „В него се криеха заложибите на необикновен талант“ — каза човекът, самият той органист, доколкото си спомням, с дълга побеляла коса над мазната си яка. Нямах причина да се съмнявам в думите му; и до ден-дневен не зная каква е била професията на Курц, дали въобще е имал професия — което бе най-големият му талант. Бях го взел за художник, който сътрудничи във вестниците, или за журналист, който може да рисува — но дори братовчедът (той смъркаше енфие по време на срещата) не можа да ми каже какво е бил Курц всъщност. Той бе универсален гений — по този въпрос аз се съгласих с братовчедата, който се изсекна шумно в голяма памучна кърпа и се оттегли със старческа възбуда, като отнесе със себе си няколко семейни писма и бележки без особена стойност. След това се появи някакъв журналист, който искаше да научи нещо за съдбата на „скъпия си колега“. Този посетител ми съобщи, че истинската сфера на дейност на Курц е трябвало да бъде политиката на „популярните партии“. Посетителят имаше рошави, прави вежди, остра, късо подстригана коса, монокълът му висеше на широка панделка и той въодушевено изрази мнението, че всъщност Курц не е могъл да напише нито дума. Но, господи! Как умееше да говори този човек! Той можеше да наелектризира огромни събрания. Той имаше вяра — разбирате ли, вяра! Можеше да си изгради вяра във всичко — във всичко! Можеше да стане първокласен водач на някоя крайна партия. „Каква партия?“ — попитах аз. „Крайна партия — отговори другият. — Той бе човек с... крайни... крайни възгледи...“ Не мисля ли така? Съгласих се с него. Знаел ли съм — попита той с внезапно любопитство — какво го е накарало да замине там? „Да“ — казах аз и веднага му подадох знаменития доклад за отпечатване, ако го одобрише. Той го прегледа набързо, като мърмореше през цялото време. След това реши, че става, и си отиде с плячката.

Накрая запазих тънък сноп писма и снимката на годеницата. Тя ми се стори красива — искам да кажа, имаше красив израз. Зная, че и слънцето може да лъже, но си мислех, че някакъв ретуш не би могъл да придаде деликатния израз на тези черти. Тя изглеждаше готова да слуша без задръжки, без подозрения, без мисъл за себе си. Реших да отида и сам да ѝ върна писмата и снимката ѝ. Любопитство? Да, а може би и друго чувство. Всичко, което бе принадлежало на Курц, се

бе изплъзнало от ръцете ми: душата му, тялото му, лагерът му, плановите му, слоновата му кост, кариерата му. Оставаха само паметта му и годеницата му. Аз исках да върна и тях на миналото посвоему — лично да върна всичко, което бе останало при мен, на забравата, последната дума на общата ни съдба. Не се оправдавам. Нямам точна представа какво искам всъщност. Може би това бе импулс на неосъзната вярност или осъществяването на онази иронична необходимост, която се крие във фактите на човешкото съществуване. Не зная. Не мога да кажа. Но отидох.

Мислех си, че споменът за него е като другите спомени за мъртвите, които се натрупват в живота на човека — неясен отпечатък върху мозъка, наложен от сенки, които падат върху него по техния бърз и последен път; но пред високата и тежка врата, между големите къщи на улицата, тихи и прилични, като добре поддържана алея в гробище, аз го видях проснат на носилката, отворил хищническа уста, сякаш да погълне цялата земя с цялото човечество. Той се изправи жив пред мен — сянка, която не можеше да утоли глада си от великолепни илюзии и ужасна действителност, сянка по-тъмна от сянката на нощта, наметната с благородните дипли на блестящо красноречие. Сякаш видението влезе с мен в къщата — носилката, призрачните носачи, дивата тълпа, послушните богомолци, мракът на джунглата, блясъкът на огньовете на търпеливата джунгла, тътенът на барабана, ритмичен и приглушен като пулса на сърцето — сърцето на всесилния мрак. Това бе миг на тържество за джунглата, отмъстително нашествие, което трябваше да изтласкам назад, за да спася друга душа. И споменът за казаните там думи, за рогатите фигури, които се движеха зад мен в аления блясък на огньовете на търпеливата джунгла, тези накъсани изречения ме овладяха отново и аз ги чух в цялата им злокобна и ужасяваща простота. Спомних си окаяната му молба, жалките му заплахи, огромните размери на гнусните му желания, подлостта, мъчението и адската болка на душата му. А по-късно сякаш видях спокойното му лениво държане, когато ми каза един ден: „Тази слонова кост сега е наистина моя. Компанията не е платила за нея. Сам я събрах с голям риск за живота си. Но се страхувам, че ще се опитат да предявят правата си над нея. Трудно положение. Какво да направя — да се съпротивявам ли? Е? Търся само справедливост...“ Той търсеше само справедливост — само справедливост. Натиснах звънеца пред

махагоновата врата на първия етаж и докато чаках, той ме гледаше втренчено от лъскавата повърхност на дървото — гледаше ме с необятен поглед, който обхващаше, осъждаше и проклинаше цялата вселена. Аз сякаш отново чух вика шепот: „Ужас! Ужас!“

Падаше здрач. Почаках известно време в гостна с висок таван и с три високи прозореца, които приличаха на три блестящи, увити в креп, колони. Извитите позлатени крака и облегалки на мебелите блестяха и се губеха в полумрака. Високата мраморна камина излъчваше студена и монументална белота. В един ъгъл стоеше масивен роял; по повърхността му играеха тъмни отблясъци като върху мрачен и полиран саркофаг. Отвори се висока врата — и се затвори. Аз станах.

Тя се приближи, цялата в черно, с бледо лице, което се носеше към мен в полумрака. Беше в траур. Бе минало повече от година от смъртта му, повече от година, откакто бе пристигнала новината, а тя щеше да помни и жалее вечно. Взе двете ми ръце в своите и прошепна: „Чух, че ще дойдете.“ Забелязах, че не бе много млада — искам да кажа, не бе младо момиче. Бе достатъчно зряла, за да бъде вярна, да вярва, да страда. Стаята потъмня, като че ли тъжната светлина на облачната вечер се бе приютила на челото ѝ. Тази руса коса, този бледен лик и това чисто чело сякаш бяха заобиколени от пепелявосив ореол, от който ме гледаха тъмните ѝ очи. Взорът им бе естествен, дълбок, доверчив. Тя държеше високо скръбното си чело, сякаш се гордееше със скръбта си, сякаш искаше да каже: „Само... аз зная как да го оплаквам.“ Но докато се ръкувахме, по лицето ѝ премина израз на ужасна пустота и аз забелязах, че тя не е играчка в ръцете на Времето. За нея той бе умрял едва вчера. Господи! Впечатлението бе толкова властно, аз също почувствавах, че той бе умрял едва вчера — не, едва тази минута. Видях нея и него в един и същи миг — неговата смърт и нейната скръб, — видях скръбта ѝ в самия миг на смъртта му. Разбирате ли? Видях ги заедно, чух ги заедно. Тя бе казала развълнувано: „Оцелях“, а напрегнатият ми слух сякаш чу ясно, смесен с гласа ѝ на отчаяние и съжаление, шепота на вечното му обвинение. Попитах се ужасен какво правя тук, сякаш, без да искам, бях зърнал жестока и нелепа загадка, непристойна за човешки очи. Тя ми направи знак с ръка да седна. Седнахме. Оставих внимателно пакета на масичката, а тя сложи ръката си върху него... „Вие го познавахте добре?“ — прошепна тя в тъжната тишина.

„Хората бързо стават близки там — казах аз. — Познавах го, доколкото е възможно един човек да опознае друг.“

„Вие се възхищавахте от него, нали? — попита тя. — Не бе възможно да го познава човек и да не му се възхищава.“

„Той беше забележителна личност — казах аз неуверено. След това, пред умоляващия и втрещен поглед, който очакваше да кажа още нещо, продължих: — Бе невъзможно да не го...“

„Обичаш — тя довърши бързо, като ме хвърли в ужасно мълчание. — Наистина! Наистина! Но като си помисля, че никой не го познаваше като мен! Бях посветена във всичките му благородни тайни. Аз го познавах най-добре.“

„Вие го познавахте най-добре“ — повторих. Може би тя го познаваше. С всяка нейна дума в стаята ставаше все по-тъмно и само челото ѝ, гладко и бяло, светеше с неугасимата светлина на доверието и любовта.

„Вие бяхте негов приятел — продължи тя. — Негов приятел — повтори малко по-високо. — Сигурно сте му били приятел, щом ви е дал това и ви е изпратил при мен. Чувствувам, че мога да говоря пред вас, трябва да говоря. Аз искам вие, вие, който сте чули последните му слова, да знаете, че съм достойна за него... Това не е гордост... Да! Гордея се от мисълта, че го познавах по-добре от всеки друг на света. Той сам ми каза това. Откакто почина майка му, нямах никого... никого, с когото да...“

Слушах. Мракът се стъстяваше. Вече не бях сигурен дали той ми бе дал вързопа, който трябваше да... Подозирам, че е искал да се погрижа за други книжа, които след смъртта му видях управителят да разглежда на светлината на лампата. Тя продължаваше да говори и да облекчава болката си, уверена в моето съчувствие; говореше така, както жадните пият вода. Бях чул, че годежът ѝ с Курц предизвикал неодобрението на роднините ѝ. Той не бил достатъчно богат или нещо подобно. И наистина не зная дали Курц не бе бедняк цял живот. Веднъж бе подхвърлил, че бедността му го е закарала... там.

„... Нямахме човек, който, след като го чуе веднъж, да не му стане приятел — продължаваше да говори тя. — Той привличаше хората и разкриваше най-добрите им качества. — Погледна ме развълнувано. — Това е дарът на великите хора“ — каза тя и в глухия ѝ глас се чуха други звуци, които бях чувал: ромоленето на реката, въздишката на

дърветата, люшкани от вятъра, шепотът на тълпите, недоловимият звук на неразбираеми думи, извикани отдалеч, шепотът на глад, който идва отвъд прага на вечния мрак. „Но вие сте го слушали! Вие знаете!“ — извика тя.

„Да, зная“ — казах аз с отчаяние в сърцето си, но наведох глава пред вярата ѝ, пред голямата и спасителна илюзия, която светеше с неземен блясък в тъмнината, в тържествуващия мрак, от който не бях в състояние да запазя дори себе си.

„Каква страшна загуба за мен — за вас! — Тя се поправи с подкупващо великодушие. След това добави шепнешком: — За света!“ В последните отблясъци на здрача видях горящите ѝ очи, пълни със сълзи, които не можеха да се отронят.

„Бях щастлива, честита, горда — продължи тя. — Много щастлива за кратко време. А сега съм нещастна за... за цял живот.“

Стана, а русата ѝ коса отразяваше светлината на залеза. Аз също станах.

„И от всичко това — каза тя скръбно, — от дара му, от величието му, от щедростта му, от благородството му не остана нищо, нищо освен спомена. Вие и аз...“

„Винаги ще го помним“ — добавих бързо.

„Не! — извика тя. — Не е възможно всичко да пропадне, да бъде жертвуван такъв живот и да не остави нищо след себе си освен скръб. Вие знаете какви велики начинания бе замислил. Аз също ги зная... Изглежда, не можех да разбера — но други ги знаеха. Нещо трябва да остане. Поне словата му не са мъртви.“

„Словата му ще живеят вечно“ — казах аз.

„И примерът му — прошепна тя като на себе си. — Той сочеше пътя на хората, добротата му сияеше във всяко негово деяние. Примерът му...“

„Наистина — казах аз, — също и примерът му. Бях забравил примера му.“

„Но аз не съм го забравила. Не мога... не мога да повярвам... че никой вече няма да го види, никога, никога, никога.“

Тя простря бледите си, вкопчени ръце пред умиращата светлина на прозореца като след отдалечаваща се фигура. Никога вече няма да го видим! В този миг аз го видях ясно. Докато съм жив, ще виждам този красноречив призрак, ще виждам също и нея, трагична и позната.

Сянка, която с жеста си ми напомни за друга, също трагична фигура, украсена с безсилни талисмани, която протягаше голите си бронзови ръце над блясъка на адската река, над реката на мрака. Внезапно годицицата изрече много тихо: „Той умря, както живя.“

„Краят му — казах аз и в мен се пробуди смътен гняв — бе достоен за живота му. Той подхождаше на живота му.“

„А аз не бях при него в онзи миг“ — прошепна тя. Гневът ми стихна пред чувството на безкрайно съжаление.

„Всичко, каквото можеше да се направи...“ — промърморих.

„Но аз вярвах в него повече от всеки друг на земята — повече от собствената му майка, повече от... самия него. Той имаше нужда от мен! От мен! Аз щях да съхраня всяка въздишка, всяка дума, всеки знак, всеки поглед.“

Почувствувах студена тръпка в гърдите си.

„Недейте“ — изрекох със сподавен глас.

„Простете ми, по аз... толкова дълго го оплаквам сама... сама... Вие бяхте с него в последния миг, нали? Непрекъснато мисля за самотата му. Бил е сам и никой не може да го е разбирал, както аз щях да го разбера. Може би никой не е чул...“

„Аз бях с него в последния миг — казах разстроен. — Чух последните му думи...“ Сепнах се с ужас.

„Повторете ги — прошепна тя съкрушено. — Искам... искам нещо... с което... да живея.“

Бях готов да ѝ изкрещя: „Не ги ли чувате?“ Здрачът ги повтаряше с настойчив шепот около нас, с шепот, който растеше заплашително като дъха на надигаща се буря. „Ужас! Ужас!“

„Последните му думи... с които да живея — настояваше тя. — Нима не разбирате? Аз го обичах... обичах го... обичах го!“

Овладях се и заговорих бавно: „Последната дума, която произнесе той, бе... вашето име.“

Чух лека въздишка и след това сърцето ми замря, то умря, пронизано от нейния ликуващ и ужасен вик, от нейния вик на безгранично тържество и неизказана мъка. „Знаех си — бях сигурна!“... Тя знаеше. Тя бе сигурна. Плачеше, скрила лице в ръцете си. Стори ми се, че къщата ще се срути, преди да избягам, че небето ще се продъни над главата ми. Но нищо не се случи. Небето не се продънва от такива дреболии. Дали щеше да се продъни, ако бях отдал

на Курц тази справедливост, която бе негова по право? Нали сам той бе казал, че търси единствено справедливост? Но не можех. Не можех да й го разкрия. Щеше да бъде страшно — много страшно...

Марлоу свърши. Той седеше настрана, загадъчен и безмълвен като Буда, потънал в размисъл. Известно време никой не се помръдна.

— Започва приливът — каза внезапно директорът.

Повдигнах глава. Черна стена облаци се издигаше над откритото море и спокойната река, която водеше до най-затъntenите кътчета на земята, течеше черна под намръщеното небе — към сърцето на мрака.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.